

Bir Tahrife Dair Tespitler: Ali el-Kārî'nin (ö. 1014/1605) Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber'indeki Ebeveyn-i Resûl Bahsi Özelinde Bir Çalışma

Reflections on a Distortion: A Study on the Subject of the Prophet's Parents in
the Commentary on al-Fiqh al-Akbar by Ali el-Kārî (d. 1014/1605)

Mustafa AYKAÇ

Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kastamonu/Türkiye
Associate Professor, Kastamonu University, Faculty of Theology, Kastamonu/Türkiye
maykac19@gmail.com | orcid.org/0000-0003-3126-1070 | ror.org/015scty35

Makale Bilgisi

Makale Türü

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi

06 Ocak 2025

Kabul Tarihi

21 Mart 2025

Yayın Tarihi

30 Haziran 2025

İntihal

Bu makale, iTenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Mustafa Aykaç).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

Article Type

Research Article

Date Recieved

06 January 2025

Date Accepted

21 March 2025

Date Published

30 June 2025

Plagiarism

This article has been scanned with iTenticate software. No plagiarism detected.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mustafa Aykaç).

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Atıf | Cite As

“ Aykaç, Mustafa. “Bir Tahrife Dair Tespitler: Ali el-Kārî'nin (ö. 1014/1605) Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber'indeki Ebeveyn-i Resûl Bahsi Özelinde Bir Çalışma”. Kader 23/1 (Haziran 2025), 23-48. ”
<https://doi.org/10.18317/kaderdergi.1614054>

Öz

“Tahrif” kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup orijinal bir metni veya bir fikri kastedilen anlamı taşımayacak şekilde değiştirmek anlamına gelir. Yazılı edebiyatın birçok alanında olduğu gibi dinî eserlerde de bazı tahriflerin yapıldığı bilinmektedir. Bu çalışma Ali el-Kârî'nin *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber*'inde Hz. Peygamber'in annesi ve babasının âhiretteki durumunu ele alan kısımlarda yapıldığı düşünülen bir tahrifi konu edinmektedir. Hz. Peygamber'in anne ve babasının âhiretteki durumlarının ne olduğu konusu İslâm literatürde tartışılan önemli bir konudur. İslâm âlimlerinin çoğu Hz. Peygamber'e saygısızlık olacağını ve onu inciteceğini düşünerek onun anne ve babasının cennetlik olduğunu söylemiştir. Bununla beraber Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) gibi bazı âlimler daha gerçekçi olduğunu düşünerek onların küfür üzere öldüklerini belirtmişlerdir. Hayatının sonuna kadar bu görüşünden dönmeyen Ali el-Kârî, Hanefîler tarafından çok eleştirilmiştir. Onun bu konudaki görüşlerini dile getirdiği eserleri üzerinde yapılan çalışmalarda Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) *el-Fıkhü'l-ekber* isimli risâlesinin üzerine Ali el-Kârî'nin yazdığı şerh olan *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber* isimli kitabının nüshalarında birtakım farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber eserin metninde yapılan bu değişiklikler hakkında kapsamlı bir araştırmaya girilmemiştir. Bu çalışma Ali el-Kârî'nin *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber* isimli eserinde söz konusu edilen değişiklikleri/tahrifatı tarihî süreç içinde ortaya çıkarmayı ve bunun muhtemel sebebini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Hz. Peygamber'in anne ve babasının âhiretteki durumu, Ebû Hanîfe'nin bu konuya dair görüşleri, konuyu ele alması bakımından *el-Fıkhü'l-ekber*'in farklı nüshaları hakkındaki tartışmalar araştırmamızın konusuna dâhil değildir. Çalışmamızda Ali el-Kârî'nin bu eserinin Hz. Peygamber'in anne ve babasının durumunu ele alan kısımların yazma nüshalarda, Osmanlı dönemi matbaa baskılarında, modern dönem matbaa baskılarında ve eserin tercümelerinde nasıl ele alındığı araştırılmıştır. Böylece tarihî süreç içinde konunun eserin farklı nüsha ve baskılarında yapılan tahrifler tespit edilmiştir. Tahrif hakkında daha kapsamlı tespitler yapabilmek için müellifin ilmî perspektifini, eserinin özelliklerini de değerlendirmek gerekir. Ali el-Kârî'nin şerhine konu olan eserin yazarının Hanefîliğin kurucusu Ebû Hanîfe olması önemlidir. Ali el-Kârî ise yaşadığı dönemde Hanbelîliğin yaygın olduğu Hicaz bölgesinde Hanefîliğin önemli bir temsilcisidir. Kaynaklar Ali el-Kârî'nin Hanefîliği savunmak için hiç çekinmeden diğer mezhep kurucularını eleştiren önder bir Hanefî olduğunu nakletmektedir. Buna göre eserin ortaya çıkmasında etkili olan her iki âlimin de Hanefîlik için önder isimler olduğu tespitini yapmak gerekir. *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber* isimli eser ise bu iki önemli kişinin yani Ebû Hanîfe ve Ali el-Kârî'nin fikirlerinin kesişim noktasını teşkil etmesi bakımından önemlidir. Diğer taraftan eserleri yayına hazırlayan muhakkiklerin ilmî perspektifleri de tahrif hakkında önemli ipuçları barındırabilecektir. Bu çalışmanın bulgularının temsil gücü yüksek isim ve eserlerdeki tartışmalı konuları ele alırken tahkikli nüshalarda da tahrif olasılığının dikkate alınması gerektiğine dair bir perspektif kazandırmasını hedefliyoruz.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Tahrif, Ebû Hanîfe, Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber*.

Abstract

The word “tahrif” is a word of Arabic origin and means changing an original text or an idea in a way that does not convey the intended meaning. It is known that some distortions have been made in religious works, as in many areas of written literature. This study deals with a textual alteration that is thought to have been made in the sections of Ali al-Ḳārî's *Sharḥ al-Fiqh al-akbar* that deal with the situation of the Prophet's mother and father in the afterlife. The situation of the Prophet's parents in the afterlife is an important topic has long been a matter of significant theological debate in Islamic literature. Most of the Islamic scholars thought that it would be disrespectful to the Prophet and hurt him, and argued that his parents were destined for heaven. However, some scholars such as Ali el-Ḳārî (d. 1014/1605) thought it was more realistic and said that they died in disbelief. Ali el-Ḳārî, who did not abandon this view until the end of his life, was criticized a lot by the Hanafis. In the studies conducted on his works in which he expressed his views on this subject, it has been determined that there are some differences in the copies of the book *Sharḥ al-Fiqh al-akbar*, which is the commentary written by Ali el-Ḳārî on Abu Ḥanîfa (d. 150/767)'s booklet *al-Fiqh al-akbar*. However, no comprehensive research has been undertaken on these changes made to the text of the work. This study aims to reveal the changes/distortion mentioned in Ali al-Ḳārî's book titled *Sharḥ al-Fiqh al-akbar* in the historical process and to determine the possible reason for this. The situation of the Prophet's mother and father in the afterlife, Abu Ḥanîfa's views on this issue, and the discussions on the different editions of *al-Fiqh al-akbar* in terms of how they deal with the issue are not included in the scope of our research. In this study, it will be investigated how the parts of Ali al-Ḳārî's book that deal with the situation of the Prophet's mother and father were evaluated in the manuscripts, Ottoman-era printing presses, modern-era printing presses, and translations of the book. Thus, the distortion made in different copies and editions of the work on the subject throughout

the historical process will be determined. In order to make more comprehensive determinations about the distortion, it is necessary to evaluate the scientific perspective of the author and the characteristics of his book. It is important that the author of the booklet that is the subject of Ali al-Ḳārī's commentary is Abu Hanifa, the founder of Hanafism. Ali al-Ḳārī is an important representative of Hanafis in the Hijaz region, where Hanbalism was widespread during his time. Sources narrate that Ali al-Ḳārī was a leading Hanafi who criticized the founders of other schools of thought without hesitation in order to defend Hanafism. Accordingly, it should be determined that both scholars who were influential in the emergence of the work were leading names for Hanafism. The book titled *Sharḥ al-Fiqh al-akbar* is important because it constitutes the intersection of the ideas of these two important people, namely Abu Hanifa and Ali el-Ḳārī. On the other hand, the scientific perspectives of the researchers who prepared the works for publication may also contain important clues about the distortion. The findings of this study are intended to provide a perspective on the need to consider the possibility of tampering in edited copies when dealing with controversial issues in highly representative names and books.

Keywords: Kalam, Distortion, Abu Hanifa, Ali al-Ḳārī, *Sharḥ al-Fiqh al-akbar*.

Giriş

Arapça *ḥ-r-f* kökünün tef'îl babından mastarı olan *tahrîf* kelimesi, sözlük anlamı olarak “yönelmek, meyletmek, sapmak, lafzı kastedilen anlamı taşımayacak şekilde değiştirmek” anlamına gelmektedir. İslâmî literatürde “İslâm’dan önceki kutsal kitapların metninin veya anlamının bozulması” anlamında kullanılsa da tarihî süreçte herhangi bir orijinal metni veya bir fikri değiştirerek bozmayı ifade etmek için kullanılmıştır.¹ Genellikle ana metinde değiştirme, alıntılarda çarpıtma, yanlış tercüme etme, sahte isnatlar yoluyla yapılan tahriflerdeki amacın manipülasyon ve propaganda, karalama, itibar kazandırma veya itibar yükseltme, menfaat, ideolojik veya siyasî avantaj kazanma olduğu düşünülebilir.

Tahrif konusu ilahiyat alanında öncelikle kutsal metinlerde yapıldığı düşünülen değişikliklerle ilgili söz konusu edilmiştir. İncil, Zebûr ve Tevrat’ın tahrif edildiğine dair bazı bilgiler söz konusu iken², erken dönemde bazı kimselerin İslâm’ı tahrife yönelik faaliyetlerle suçlandığı, bazılarının da bu suçlamalar sebebiyle idam edildiği bilinmektedir.³ Diğer tahrif çeşidi ise çalışmamızın da konusu olan din âlimlerinin dinî meselelere dair görüşlerinde yapılan tahriftir. Tarihî süreçte farklı sâiklerle âlimlerin eserlerinde ve görüşlerinde de birtakım tahrifin söz konusu edildiğini görmekteyiz. Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Gazzâlî (ö. 505/1111), İbn Arabî (ö. 638/1240) gibi isimler eser ve görüşlerinde tahrif iddiaları sürekli dillendirilen isimler olmuştur. Mesela Ebû Hanîfe’ye bazı bozuk görüşler nispet ederek onu tekfir eden bir kitap, kendisine ait olmasa bile Mecdüddin el-Fîrûzâbâdî’ye (ö. 817/1415) nispet edilmiştir. Tecsîm ve teşbih taraftarlarınca Ahmed b. Hanbel’in görüşleri tahrif edilerek, teşbih ve tecsîm taraftarıymış gibi gösterilmiştir.⁴ Gazzâlî’nin *İhyâ’ında* ele aldığı bazı görüşlerine birtakım sokuşturmalar

¹ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2012), 115; Muhammed Tarakçı, “Tahrîf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınevi, 2010) 39/422-424.

² Arif Yıldırım, “Kelami Açıdan Tevrât ve İncil’de Tahrif Meselesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Aralık 2006), 11-26; Kendinden önceki kutsal kitapların tahrifiyle ilgili Kur’ân’ın bazı beyanları için bk. el-Bakara 2/75, 79, 211; Âl-i İmrân 3/78; en-Nisâ 4/46.

³ Muhammed Hayri Şahin, “Mushafta Eksiklik-Fazlalık Tartışmalarına Mukâtil ve Câbirî Perspektifinden Bir Değerlendirme”, *Kalemname* 7/13 (Haziran 2022), 73-91; Yusuf Koçak, *Erken Dönem Şiilikte Gnostik Tezahürler* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2022), 192.

⁴ Ebü'l-Yûsuf Muhammed b. Muhammed el-Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn*, nşr. Hans Peter Linss (Kahire: Dâru Kütübî'l-Arabiyye, 1383/1963), 253.

yapılmış, Kādî İyâz (ö. 544/1149) bu nüshalardan bir tanesine ulaşmış ve bunun yakılmasını emretmiştir.⁵ Yine İbn Arabî'nin eserlerinde tahrif iddiası dillendirilmiş, Şa'rânî'ye (ö. 973/1565) ait olan *el-Bahrü'l-mevrûd* isimli esere kendisine ait olmayan bazı bozuk akîdelerin sokuşturulduğu Şa'rânî'nin bizzat kendisi tarafından söylenmiştir.⁶ Aynı şekilde Muhammed b. Abdilvehhâb'ın (ö. 1206/1792), İbn Teymiyye'ye (ö. 728/1328) ve İbn Kayyim el-Cevziyye'ye (ö. 751/1350) ait görüşlerden kendi fikrine uygun olanları aldığı, bazılarını da tahrif ettiği,⁷ yine önemli İslâm tarihçilerinden Vâkıdî'nin eserlerinde tahrifatın kuvvetle muhtemel olduğu⁸ iddiaları da ileri sürülmüştür. Bu örnekler diğer alanlarda olduğu gibi İslâmî ilimler alanında da birtakım tahriflerin söz konusu olduğunu göstermektedir. Ali el-Kârî'nin *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-Fıkhî'l-ekber* isimli eserinin ebeveyn-i resûlün âhiretteki durumlarını ele alan satırlarında rastlanan tahriflerin de bu konunun örneklerinden birini teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

Hiz. Peygamber'in anne ve babasının âhiretteki durumlarının ne olduğu konusundaki tartışmaların merkezinde Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-ekber*'i vardır. *el-Fıkhü'l-ekber*'deki ebeveyn-i resûl konusu etrafında yapılan çalışmalar Ali el-Kârî'nin konu hakkındaki değerlendirmelerine de değinmektedir. Bu çalışmalar arasından özellikle Mustafa Akçay tarafından yazılan makale konu hakkında geniş, tatmin edici bilgiler vermektedir. Akçay makalesinde bir *el-Fıkhü'l-ekber* şârihi olması hasebiyle Ali el-Kârî'nin eserine de değinmekte, İbrahim Kutluay'ın aynı konuyu anlatan satırlarını⁹ da referans vererek bu eserin nüshaları hakkında soru işaretleri bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁰ Makalesinin temel konusunu teşkil etmemesi sebebiyle Akçay tarafından geniş bilgi verilmeyen Ali el-Kârî'nin bu eserinin farklı nüsha ve baskılarının incelenmesi makalemizin konusunu teşkil etmektedir. Ali el-Kârî'nin makalemize konu olan bu eserinin asıl adı *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-Fıkhî'l-ekber* olsa da eser Ali el-Kârî'ye nispetle *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber* şeklinde meşhur olmuştur. Eserin nüshaları hakkında yapılacak araştırmamız Hiz. Peygamber'in anne ve babasının âhiretteki durumlarının ele alındığı bölüm etrafında şekillenecektir.

Ebeveyn-i resûl meselesi etrafında tartışılan *el-Fıkhü'l-ekber*'in farklı nüshaları, *el-Fıkhü'l-ekber*'in Ebû Hanîfe'ye nispetinin doğru olup olmadığı, kelâmî açıdan Hiz. Peygamber'in anne ve babasının âhiretteki durumlarının ne olduğu, Ali el-Kârî'nin bu konu hakkındaki kanaatinden vazgeçip geçmediği gibi meselelere açıklık getirmek çalışmamızın amacı dışındadır. Çalışmamız Ali el-Kârî'nin *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber* isimli eserinde ebeveyn-i resûl meselesi hakkındaki görüşlerine sonraki dönemlerde yapılan müdahaleleri tespit etmek ve muhtemel sebebini araştırmaktır. Bu sebeple çalışmamızda esere yapılan müdahaleler, Ali el-Kârî'nin şerhinde ebeveyn-i resûl konusunu ele aldığı satırlarının tarihî süreçte nasıl yazıldığını tespit etmek suretiyle ortaya konacaktır. Bu amaçla müellifin bu eserinde ebeveyn-i resûl konusunu ele aldığı satırların yazma nüshalarındaki, ilk matbaa nüshalarındaki, modern matbaa nüshalarındaki ve başka dillere yapılan

⁵ Ebû'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî, *el-Yevâkîf ve'l-cevâhir*, çev. Mahmut Çınar (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 1/74, 76; Yusuf Şevki Yavuz, "Ahmed b. Hanbel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınevi, 1989), 2/ 82-87.

⁶ Şa'rânî, *el-Yevâkîf ve'l-cevâhir*, 1/76,78.

⁷ Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet* (Dersaaset: Matbaa-i Osmaniyye, 1309), 7/189.

⁸ Mehmet Azimli, *Diyarbakır ve Çevresinin Müslümanlaşma Süreci* (Konya: Çizgi Yayınevi, 2010), 14-16.

⁹ Halil İbrâhîm Kutlây, *el-İmâm 'Alî el-Kârî ve eşeruhû fi 'ilmi'l-hadîs* (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987), 108.

¹⁰ Mustafa Akçay, "Hz. Peygamber'in Anne ve Babasının (Ebeveyn-i Resûl) Dinî Konumuna Dair Ebû Hanîfe'ye Atfedilen Görüş Etrafındaki Tartışmalar", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2009), 18-19.

tercümelerindeki durumu araştırılacak ve elde edilen veriler üzerinden değerlendirmeler yapılacaktır.

1. Ebeveyn-i Resûl Meselesi Etrafındaki Tartışmalar

Peygamberlerin temel görevi gönderildikleri toplumları aldıkları vahye uygun olarak dönüştürmek ve geliştirmektir. Bu hedefe matuf olarak da getirdikleri şeriatın ilk uygulayıcıları olmak, diğer insanlara da örnek olmak durumundadırlar. Hz. Muhammed de İslâm şeriatını en güzel hâliyle yaşamaya çalışmış ve “*Muhakkak sizin için, Allah’a ve âhiret gününe kavuşmayı uman ve Allah’ı çok zikreden kimseler için Allah’ın resûlünde güzel bir örnek vardır.*”¹¹ âyetiyle Allah tarafından insanlara en güzel örnek olarak takdim edilmiştir. Bu durum otorite akâid metinlerine de yansımış, Hz. Peygamber’in Allah’ın seçtiği tertemiz ve günahsız kulu olduğu, âhirette de cennetin en güzel yerinde, en güzel nimetlere ve birtakım ayrıcalıklara mazhar bir konumda bulunacağı belirtilmiştir.¹²

Hz. Peygamber’in cennetlik olduğu tüm Müslümanlar katında kabul edilmekle birlikte onun anne ve babasının âhiretteki durumunun İslâm kelâmında tartışmalı olduğu görülmektedir. Çoğu İslâm âlimi hem Hz. Peygamber’e hem de onun anne ve babasına saygısızlık olacağı düşüncesinden hareketle Hz. Peygamber gibi ebeveyninin de cennetlik olduğunu kabul etmiştir. Bununla beraber İslâm’dan önce Arap yarımadasındaki kültürel ve itikadî durumdan ve Hz. Peygamber’in yakın akrabalarının müşrik olmalarından hareketle Hz. Peygamber’in anne ve babasının şirk üzere öldüğünü söyleyenler de olmuştur.¹³ İlerleyen süreçte bu konu itikadî bir polemik konusu hâline gelmiş ve Hz. Peygamber’in anne ve babasının âhiretteki durumu, onların şirk üzere öldüklerini söylemenin itikadî bir sıkıntıya sebep olup olmayacağı, böyle bir sözün Hz. Peygamber’e saygısızlık anlamına gelip gelmeyeceği âlimlerce tartışılmış, itikadî metinlerde “Ebeveyi’r-Resûl, Ebeveyi’n-Nebî, Vâlideyi’n-Nebî, Vâlideyi Resûlillah, Âbâ-i Resûl, Ebeveyn-i Resûl” gibi başlıklar altında ele alınmıştır. Konunun Ehl-i sünnet’in en önemli isimlerinden Ebû Hanîfe’nin *el-Fıkhü’l-ekber* isimli eserine yansımaları yazılı literatüre girdiği görülmektedir. Öncelikle *el-Fıkhü’l-ekber* metinleri ve şerhleri üzerinden tartışılan bu konu daha sonraları müstakil olarak ele alınır olmuş, özellikle de Osmanlı döneminde müstakil risâleler yazılmıştır.¹⁴

Hz. Peygamber’in anne ve babasının âhiretteki durumlarını ele alan literatür incelendiğinde şu altı tavırla karşılaşılmaktadır:

¹¹ el-Ahzâb 33/21.

¹² Ebû Hanîfe Nu’mân b. Sâbit, “el-Fıkhü’l-ekber”, çev. Mustafa Öz, *Ebû Hanîfe’nin Beş Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016), 55, 57.

¹³ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, thk. Halil İbrahim Kaçar (İstanbul: Mîzan Yayınevi, 2006), 8/250.

¹⁴ *el-Fıkhü’l-ekber*’de ebeveyn-i resûl konusunu ele alan çok miktarda çalışmanın mevcudiyeti sebebiyle bu konuya girmiyoruz. Bu konudaki örnek çalışmalar için bk. Mustafa Akçay, “Hz. Peygamber’in Anne ve Babasının (Ebeveyn-i Resûl) Dinî Konumuna Dair Ebû Hanîfe’ye Atfedilen Görüş Etrafındaki Tartışmalar”, 1-27; Kadir Gömbeyaz, “Ebeveyn-i Resûl Meselesine Özgün Yaklaşımlar: İbrahim el-Halebî’ye (ö. 956/1549) Nispet Edilen Bir Risalenin Neşri ve Analizi”, *Bilimname* 2/38 (2019), 57-81; Halil İbrahim Bulut, “Osmanlı Müelliflerinden Maraşlı Saçaklızade ve Ebeveyn-i Resul Konusundaki Görüşleri”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu* (İstanbul: y.y., 2005), 1/69-79; Ulvi Murat Kılavuz, “İlk Osmanlı Türkçesi Ebeveyn-i Resul Risalesi Ravzatü’ş-şafa fî Valideyi’l-Mustafa -Aidiyet ve Muhteva Analizi-”, *Kader* 20/1 (2022), 236-262; Yunus Öztürk, “el-Fıkhü’l-Ekber Şerhleri Üzerine Mukayeseli Bir Analiz”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 87-126.

- a. Ebeveyn-i resûl fetret ehliendir ve fetret ehli imanla mükellef değildir.
- b. Ebeveyn-i resûl fetret ehliendir ve fetret ehli imanla mükelleftir. Hz. Peygamber'in anne ve babası da iman etmişlerdir.
- c. Ebeveyn-i resûl fetret ehliendir ve fetret ehli imanla mükelleftir. Ancak Hz. Peygamber'in anne ve babası iman etmeyip, küfür üzere ölmüşlerdir.
- d. Ebeveyn-i resûl fetret ehliendir, fetret ehli imanla mükelleftir. Hz. Peygamber'in anne ve babası iman etmeyip, küfür üzere ölmüşlerdir. Ancak tekrar diriltilip iman ettikten sonra tekrar vefat etmişlerdir.
- e. Ebeveyn-i resûl fetret ehliendir, fetret ehlinin durumu âhiretteki sorgu sonrasında belirlenecektir.
- f. Tevakkuf edip görüş bildirmeyenler¹⁵

Bu altı görüş sonuçları itibarıyla telif edildiğinde ise Hz. Peygamber'in anne ve babasının iman üzere öldüklerini söyleyenler, küfür üzere öldüklerini söyleyenler ve bu konuda görüş bildirmeyenler şeklinde üç zümre belirmektedir.¹⁶

Hz. Peygamber'in ebeveyninin iman üzere öldükleri, bu sebeple ehl-i necât ve cennetlik olduklarına dair kanaatin en hararetli savunucuları Şîa olmuştur. Şîa bu meseleyi Hz. Peygamber'in ve soyunun gûnahtan korunmuş/mâsum olduklarına dair ismet anlayışı kapsamında değerlendirmiştir. Onlar Hz. Peygamber'in ebeveynini, Hz. Ali'nin babası olması sebebiyle Ebû Tâlib'i ve hatta Hz. Peygamber'in Hz. Âdem'e kadar olan tüm atalarını da ismet anlayışının içine dâhil etmiştir. Onlara göre Hz. Peygamber'in soyu içinde kimse inkâr ehli değildir.¹⁷ Hz. Peygamber'in anne ve babasının iman üzere öldüğünü savunan Sünnî âlimlerin en önemlisi Celâlüddîn es-Suyûtî'dir (ö. 911/1505). Suyûtî meseleyi âyet ve hadisler ışığında ayrıntılı şekilde ele alarak kendinden sonraki çok sayıda Sünnî âlim için referans kaynağı olmuştur.¹⁸ Literatürde Hz. Peygamber'in anne ve babasının küfür üzere öldüklerini söyleyen ilk eserin Ebû Hanîfe'ye ait olduğu düşünülmektedir. İmam Mâtürîdî (ö. 333/944), Ömer en-Nesefî (ö. 537/1142), İbn Kesîr (ö. 774/1373), İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Ali el-Kârî ve Vânî Mehmed Efendi (ö. 1096/1685) de aynı kanaati paylaşmaktadırlar.¹⁹

Bu isimlerden Ebû Hanîfe İslâm dünyasının en büyük amelî ve itikadî mezheplerinin kurucusu olduğundan ebeveyn-i resûl literatüründe adı en çok anılan kişi olmuştur. Konunun ona atfedilen

¹⁵ Halil İbrahim Bulut, "Osmanlı Müelliflerinden Maraşlı Saçaklızâde ve Ebeveyn-i Resul Konusundaki Görüşleri", 69-73.

¹⁶ Bu üç zümrenin kimlerden oluştuğuna dair bk. Mustafa Akçay, "Hz. Peygamber'in Anne ve Babasının (Ebeveyn-i Resûl) Dinî Konumuna Dair Ebû Hanîfe'ye Atfedilen Görüş Etrafındaki Tartışmalar", 19-22.

¹⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Risâletü'l-İtikâdâtü'l-İmâmiyye*, çev. Ethem Ruhi Fırlı (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978), 131; Mustafa Akçay, "Hz. Peygamber'in Anne ve Babasının (Ebeveyn-i Resûl) Dinî Konumuna Dair Ebû Hanîfe'ye Atfedilen Görüş Etrafındaki Tartışmalar", 8; Ulvi Murat Kılavuz, "İlk Osmanlı Türkçesi Ebeveyn-i Resûl Risâlesi Ravzatü's-şafâ fî vâlideyi'l-Muştafâ-Aidiyet ve Muhteva Analizi-", 239.

¹⁸ Mustafa Akçay, "Hz. Peygamber'in Anne ve Babasının (Ebeveyn-i Resûl) Dinî Konumuna Dair Ebû Hanîfe'ye Atfedilen Görüş Etrafındaki Tartışmalar", 6-7; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Mesâlikü'l-hunefâ fî vâlideyi'l-Muştafâ*, thk. Muhammed Zeynehum - Muhammed Azb (Beyrut: Darü'l-Emîn, 1993).

¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 8/250; Mustafa Akçay, "Hz. Peygamber'in Anne ve Babasının (Ebeveyn-i Resûl) Dinî Konumuna Dair Ebû Hanîfe'ye Atfedilen Görüş Etrafındaki Tartışmalar", 11; Semih Ceyhan, "Eski Bir Polemiğin Yeni Yorumları: Osmanlı Süfîlerinin Ebeveyn-i Resul Literatürüne Kazandırdığı Perspektif", *Osmanlı Düşüncesi Kaynakları ve Tartışma Konuları*, ed. Fuat Aydın vd. (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019), 654.

en önemli eseri *el-Fıkhü'l-ekber*'de zikredilmesi meselenin çoğunlukla²⁰ onun bu eseri etrafında tartışılmasına sebep olmuştur. *el-Fıkhü'l-ekber* şerhleri üzerinden tartışılmaya başlanan konu müstakil risâlelerle ele alınarak bir literatür oluşmuştur. Eserde yer alan “Ebeveyn-i Resûl küfür üzere ölmüştür” ifadesinin Ebû Hanîfe'ye ait olup olmadığı, ona aitse zâhir üzere anlaşılıp anlaşılmayacağı, bu ifadenin esere sonradan ilave edilip edilmediği, ifadede imla hatası yapıp yapılmadığı, Hz. Peygamber'in ebeveynine nispet edilen küfrün hakiki küfür olup olmadığı ve konu ile ilgili yorumların telif etmenin imkânı tartışılan başlıca konular olmuştur.²¹ Konunun tarihî süreçte çok sayıda âlim tarafından irdelenmesi meseleyi günümüzde bile araştırmalara konu olan önemli bir polemik hâline getirmiştir.

2. Ebeveyn-i Resûl Meselesinde Ali el-Kârî İsmiinin Önemi

Ali el-Kârî döneminin önde gelen Hanefî âlimlerindendir. Fıkıh, hadis, kelâm, tefsir ve kıraat gibi İslâmî ilimlere dair yüz seksene yakın eser yazmış, bunların hemen hemen tümü günümüze intikal etmiştir. Tam adı, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî el-Mekkî el-Hanefî'dir.²² Adındaki “el-Kârî” ifadesi kıraat ilmindeki vukûfiyeti sebebiyle verilmiştir. Çocukluğu ve ilköğrenim hayatı doğduğu Herat'ta geçen Ali el-Kârî Herat'ın Safevîlerin eline geçmesi ve bölgenin yoğun Şîîleştirme faaliyetine maruz kalması sebebiyle Mekke'ye gitmiştir. İlim hayatının en verimli kısmını vefat edinceye kadar kaldığı Mekke'de geçirmiş ve Mekke'de Hanefîliğin kuvvetli bir temsilcisi olmuştur. İlmî karakterinin en belirgin özelliği, kim olursa olsun yanlış görüş sahiplerine karşı çıkması ve dönemindeki en önemli Hanefîlik savunucusu olmasıdır. Müteşâbihât ve müşkil naslar hakkında Selef'in kanaatini benimsediği görülmektedir. O, dindeki her türlü aşırılığa, bid'ata karşı olması sebebiyle bir aşırılık olarak gördüğü vahdet-i vücûd anlayışını şiddetle reddetmiş, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'yi de tekfir etmiştir. İlim sahibi olmalarından dolayı İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'i takdir ederken tasavvufa da karşı çıkmamıştır. Akılcı ve felsefî olması sebebiyle kelâmı eleştirmiş, buna gerekçe olarak da İmam Mâlik ve İmam Şafîî gibi isimlerden nakiller yapmıştır.²³

Fıkıhçı Hanefîlerin²⁴ ilmî karakterini taşıyan Ali el-Kârî her ne kadar kelâm yapmaktan mümkün olduğunca kaçınsa da kelâmî konulara dair görüş bildirmekten de geri kalmamıştır. Kelâmî bir mesele olan Hz. Peygamber'in anne ve babasının âhiretteki durumlarının ne olacağı meselesindeki kanaati, bu mesele etrafındaki tartışmalarda onun isminin çokça zikredilmesine sebep olmuştur. Ali el-Kârî Hz. Peygamber'in anne ve babasının küfür üzere öldükleri kanaatindedir. Daha gerçekçi bulunduğu bu görüşü *el-Fıkhü'l-ekber* şerhinde duygusallıktan uzak bir şekilde savunmaktadır. Eserinde Ebû Hanîfe'nin ilgili satırlarını açıklarken, “Ebû Hanîfe'nin bu sözü, onların iman üzere

²⁰ Ebeveyn-i resûl konusundaki tartışmalar sırf *el-Fıkhü'l-ekber*'de geçmesi sebebiyle ortaya çıkmış olmamakla beraber özellikle Osmanlı döneminde müstakil risâlelere konu olmasının sebebinin *el-Fıkhü'l-ekber*'de geçiyor olması ve Hanefî kimlikli ulemânın bu ifadeyi anlamlandırma çabası olduğu söylenebilir.

²¹ Ayrıntı için bk. Mustafa Akçay, “Hz. Peygamber'in Anne ve Babasının (Ebeveyn-i Resûl) Dinî Konumuna Dair Ebû Hanîfe'ye Atfedilen Görüş Etrafındaki Tartışmalar”, 11-24.

²² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, tsh. Mehmet Şerafeddin Yaltkaya - Rifat Bilge Kilîsî (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 1/24, 60.

²³ Ahmet Özel, “Ali el-Kârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınevi, 1989), 2/403-405.

²⁴ Fıkıhçı ve kelâmcı Hanefîlik için bk. Abdullah Demir, “Farklı Ebû Hanîfe Tasavvurları: Fakih ve Mütakellim Hanefiler Örneği”, IV. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu -Hanefîlik-Mâtürîdîlik-, ed. Cengiz Çuhadar vd. (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2017), 1/643-658.

öldüğünü söyleyenlere veya küfür üzere öldüğünü ancak sonra Allah'ın onları dirilttiğini, sonra da iman üzere tekrar öldüklerini söyleyenlere reddiyedir.” diyerek görüşünü net şekilde anlatmaktadır. Devam eden satırlarda da kendisiyle aynı kanaati paylaşmayan Hanefileri yadırgadığı da görülmektedir.

Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-ekber*'ine yaptığı şerhteki yazdıklarının yanı sıra aynı konuyla ilgili müstakil olarak yazdığı *Edilletü'l-mu'tekadi Ebî Hanîfe'l-a'zam fi ebeveyi'r-rasûl* isimli eserinde de aynı kanaatini ısrarla devam ettirmiş²⁵ ve bu görüşüyle Hanefiler arasında istisnâ bir konuma yerleşmiştir. Bu mesele hakkındaki kanaati sebebiyle birçok çevreden kuvvetli eleştirilere uğramıştır. Onun Ehl-i hadîs'in, özellikle de Hanbelîliğin hâkim olduğu Hicaz bölgesinde Hanefîliğin önde gelen bir temsilcisi olması, bununla beraber Hanefîlik adına Hanefîlerin bile tepkisini çekecek görüşleri ortaya atabilecek bir ilmî karaktere sahip olması tespit edilmesi gereken bir husustur.

3. Ali el-Kârî'nin Şerhu'l-Fıkhü'l-ekber Nüshalarında Ebeveyn-i Resûl Meselesi

3.1. Ali el-Kârî'nin Şerhine Temel Aldığı el-Fıkhü'l-ekber Nüshasında Ebeveyn-i Resûl Meselesi ve Onun Konuya Dair Yaptığı Şerh

Hiz. Peygamber'in anne ve babasının âhiretteki durumlarının ne olduğuna dair görüşlerin ilk yansıdığı kelâm metninin Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-ekber*'i olduğunu düşünülmektedir.²⁶ Bununla beraber *el-Fıkhü'l-ekber* metninin Hiz. Peygamber'in anne ve babasının âhiretteki durumları ile ilgili olan kısmında farklı rivayetler söz konusudur. Bu eserin bazı nüshalarında Hiz. Peygamber'in anne ve babasının âhiretteki durumları hakkında bilgi verilirken, bazılarında konuya hiç değinilmemiştir. Ali el-Kârî'nin şerhinde temel aldığı *el-Fıkhü'l-ekber* metninde bu konuya üç cümle ile değinildiği görülmektedir. Ali el-Kârî'nin şerhinin konuyu ele alan kısmının farklı yazma nüshalarındaki metinlerinden yararlanarak oluşturduğumuz *el-Fıkhü'l-ekber*'e ait üç cümle en geniş hâliyle şu şekildedir:

1. Cümle: Allah resûlü'nün (s.a.v.) anne ve babası küfür üzere ölmüşlerdir.
2. Cümle: Rasûlullah (s.a.v.) iman üzere ölmüştür.
3. Cümle: Amcası Ebû Tâlib (Hz. Ali'nin (r.a.) babası) kâfir olarak ölmüştür.

Ebû Hanîfe'ye nispet edilen bu üç cümle ve Ali el-Kârî'nin yaptığı şerh ise aşağıdaki gibidir:

el-Fıkhü'l-ekber: “Allah resûlü'nün (s.a.v.) anne ve babası küfür üzere ölmüşlerdir.”

Ali el-Kârî'nin Şerhi: “Bu ifade onların iman üzere öldüğünü söyleyenlere veya küfür üzere öldüğünü ancak sonra Allah'ın onları dirilttiğini, sonra da iman üzere tekrar öldüklerini söyleyenlere reddiyedir. Bu konuda müstakil bir eser yazdım ve Suyûtî'nin bu konuda yazdığı üç risâlesinde söylediklerine karşı kitap, sünnet, kıyas ve ümmetin icmâından oluşan kapsamlı delillerle çürüttüm/defettim. Bazı cahil Hanefîlerin bu konudaki açıklamalarını reddetmeleri ve bunun İmam'ın (Ebû Hanîfe'nin) makamına uygun olmadığını belirtmeleri gariptir. Allah'ın “*Rahmân arşa istiva etti*”²⁷ sözünü mushaftan kaldırmak isteyen sapık Cehm b. Safvân'ın bu sözü, diğer bir sapık

²⁵ Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî, *Edilletü mu'tekadi Ebî Hanîfe el-A'zam fi ebeveyi'r-resûl*, thk. Meşhûr b. Hasan b. Selmân (Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-Gurebâi'l-Eseriyye, 1993), 62.

²⁶ Kevser Demir Bektaş - Ulvi Murat Kılavuz, “Osmanlı Ebeveyn-i Resûl Risâleleri Geleneğinin İlk Halkası: İbnü'l-Hatîb el-Amâsî'nin (ö. 940/1534) *İnbâ'ü'l-ıstifâ' fi hakkı âbâ'i'l-Muştâfâ'sı*” *Uludağ İlahiyat Dergisi* 32/1 (Haziran 2023), 59.

²⁷ et-Tâhâ 20/5.

olan Ahmed b. Ebî Dâvud el-Kādî'nin halife Me'mûn'dan Kâbe'nin örtüsünün üzerine "O'nun benzeri yoktur. O, aziz ve hakîmdir." yazmasını istemesi ve Rafizîlerin ileri gelenlerinin içinde es-Siddîku'l-Ekber'in (Hz. Ebûbekir'in) özelliklerinin olduğu mushaftan uzak olduklarını söylemeleri de işte tam olarak bu cahil Hanefîlerin yaptıklarına benzemektedir."²⁸

el-Fıkhü'l-ekber: "Ve Rasûlullah (s.a.v.) iman üzere ölmüştür."

Ali el-Kârî'nin Şerhi: "Gayet açık bir husus olması sebebiyle bu noktada şârihin bunu açıklamasına gerek yok. Bu konuda peygamberin yüceliğini anlatmaya gerek yoktur. Belki imamın (Ebû Hanîfe'nin) muradı onun (s.a.v.) başlangıç ve sonu itibarıyla küfürden korunmuş olan nebîlerden bir nebi olduğu gerçeğini pekiştirmektir. Biz onun (Hz. Peygamber'in) iman üzere öldüğüne inanırız. Onun dışındaki velî kullara, âlimlere ve diğer seçkin kullara gelince her ne kadar onlardan tabiat kurallarını alt üst eden fiiller, kâmil hâller, tâatların en güzelleri sadır olsa da onların ölümlerinin iman üzere olduğundan kesin olarak emin olamayız. Bu kulların durumları ancak Allah katında bellidir. Kullara ise kapalıdır. Bundan dolayı aşere-i mübeşşere (Cennetle müjdelenen on kişi) ve onlar gibi olanlar, hâllerinin değişerek kötüye varmasından korkarlardı. Selefin bir kimsenin cennetlik olduğuna dair şehâdet hususunda üç görüşü olduğunu bilmelisin: Bunlardan ilki peygamberler dışında hiçbir kimsenin cennetlik olduğuna şehâdet etmemektir. Bu, Muhammed ibnü'l-Hanefiyye'den ve Evzâî'den nakledilmiştir. Bu husus kesin olup hakkında herhangi bir tartışma yoktur. İkincisi her müminin cennetlik olduğuna şehâdet etmektir. Bu konu hakkında nas vardır. Bu görüş âlimlerin çoğunun görüşü olup zannî bir hükümdür. Üçüncüsü ise *Şahîhîyân*'da (Buhârî ve Müslim'in hadis kitaplarında) geçtiği üzere bir müminin cennetle şehâdet ettiği kimsenin cennetlik olduğuna şehâdet etmektir. Hz. Peygamber müminlerin hayırla andıkları bir cenazeye rastladı ve "vacip oldu" dedi. Sonra Müminlerin kötü andıkları bir başka cenazeye rastladı ve "vacip oldu" dedi. Bunun üzerine Ömer de "ne vacip oldu?" diye sordu. Allah'ın resûlü (s.a.v.) de "Hayırla andığınız bu kişiye cennet, kötü andığınız bu kişiye de cehennem vacip olmuştur. Sizler Allah'ın yeryüzündeki şahitlerisiniz." buyurdu. Bu, zâhire göre galip zanla varılan bir hükümdür. Allah en iyi bilendir."²⁹

el-Fıkhü'l-ekber: "Amcası Ebû Tâlib Hz. Ali'nin (r.a.) babası kâfir olarak ölmüştür."

Ali el-Kârî'nin Şerhi: "Yani Hz. Peygamber'in (s.a.v.) amcası, bu konuda şöyle bir rivayet vârit olmuştur: Ebû Talib'in ölüm vakti geldiğinde Hz. Peygamber (s.a.v.) yanına geldi. Ebû Cehil ve arkadaşları da oradaydı. Hz. Peygamber (s.a.v.) amcasına "Ey amca! Allah katında ihtiyacın olacak sözü söyle." dedi. Bunun üzerine Ebû Cehil de "Abdumuttalib'in dininden yüz mü çeviriyorsun?" dedi ve orada bu sözü tekrar tekrar söyledi. Ebû Tâlib de sonunda "Ben Abdumuttalib'in dini üzereyim." dedi ve "Lâ ilâhe illallah/Allah'tan başka ilah yoktur." demekten kaçındı. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise "Nehyedilmediğim müddetçe senin bağışlanman için dua edeceğim." dedi. Bunun üzerine Allah da "Peygamber ve iman edenler akraba dahi olsalar cehennem ahabından oldukları belli olduktan sonra müşrikler için bağışlanma dileyemezler"³⁰ buyurmuştur. Yine Allah Ebû Tâlib ile ilgili olarak "Şüphesiz sen sevdiğin bir kimseye hidayet veremezsin. Ancak Allah dileyen kimseye hidayeti verir"³¹ buyurmuştur. Bunu (bu âyetin Ebû Tâlib hakkında indiğini) Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir."³²

²⁸ Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber*, thk. Mervân Muhammed eş-Şa'âr (Şam: Dârü'n-Nefâis, 2009/1430), 220.

²⁹ Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber* (Dârü'n-Nefâis Baskısı), 221.

³⁰ et-Tevbe 9/113.

³¹ el-Kasas 28/56.

³² Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber* (Dârü'n-Nefâis Baskısı), 221; Tam metin için bk. Ali el-Kârî, *Minehu'r-ravzi'l-ezher şerhu'l-fıkhî'l-ekber* (Ankara: Ankara Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 01 HK 844/1), 103-104; a.mlf., *Şerhu'l-fıkhî'l-ekber* (İstanbul: İstanbul Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emîrî Koleksiyonu, 34 Ae Arabî 1178/1), 88b-90a; a. mlf., *Minehu'r-ravzi'l-ezher şerhu'l-fıkhî'l-ekber* (Ankara: Ankara Yazma Eserler Bölge

3.2. Eserin Yazma Nüshalarında Ebeveyn-i Resûl Meselesi

Yazma eserler üzerinde yaptığımız kapsamlı araştırmalarda ilgili şerhin Hz. Peygamber'in anne ve babasının âhiretteki durumlarını ele alan metnin ilk cümlesi olan “Allah resûlü'nün (Sallallâhu aleyhi ve sellem) anne ve babası küfür üzere ölmüşlerdir.” ifadesinin tüm yazmalarda tam olarak bulunduğu görülmektedir.³³ Önemsiz bir ayrıntı olsa da bazı yazmalarda Hz. Peygamber'in isminden sonraki salavatların yazılışlarında farklılıkların bulunduğunu belirtmekte beis görmüyoruz.³⁴

İkinci cümle olan “Ve Rasûlullah (Sallallâhu aleyhi ve sellem) iman üzere ölmüştür.” ifadesi de Hz. Peygamber’in isminden sonra salavat da bulunmak kaydıyla tüm yazmalarda tam olarak mevcuttur.³⁵ Yazmalardaki “Amcası Ebû Tâlib, Hz. Ali’nin (r.a.) babası kâfir olarak ölmüştür.”

Müdürlüğü, Eskişehir il Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 26 Hk 793/1), 50b-51a; a. mlf., *Şerhu fıkhi'l-ekber* (Ankara: Ankara Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Nevşehir Gülşehir Karavezir il Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 50 Gül-Kara 133), 78a-79b; a. mlf., *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fıkhi'l-ekber* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 03091), 127a-128a; a.mlf., *Şerhu'l-fıkhi'l-ekber* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, 06437-002), 113a-113b; a.mlf., *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fıkhi'l-ekber* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Serez Koleksiyonu, 01372), 69b-70a; a.mlf., *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fıkhi'l-ekber* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Serez Koleksiyonu, 01304), 65a-65b.

33 Konuyu çok sayıda yazma eser üzerinden tetkik etmek de referans vermek bakımından bunlardan bir kısmına yer vermenin yeterli olduğunu düşünüyoruz: Ali el-Kârî, *Şerhu fîkhi'l-ekber* (Ankara: Ankara Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Şarkikaraağaç Koleksiyonu, 32 Şarki 37/2), 95a; a.mlf., *Şerhu fîkhi'l-ekber* (İstanbul: Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi Müdürlüğü, Nuruosmaniye, 2185), 77a; a.mlf., *Şerhu fîkhi'l-ekber* (Ankara: Ankara Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Sinop İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 57 Hk 2769/1), 67b; a.mlf., *Şerhu fîkhi'l-ekber* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, Mısır Süleymâniye Medresesi Koleksiyonu, Y.İ./0119), 147b; a.mlf., *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fîkhi'l-ekber* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 005038-İ), 88b; a.mlf., *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fîkhi'l-ekber* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 008267-İ), 93a; a.mlf., *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fîkhi'l-ekber* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 001977-II), 83a; a.mlf., *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fîkhi'l-ekber* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 005727-İ), 72b; a.mlf., *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fîkhi'l-ekber* (İstanbul: Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, 01315), 93a; a.mlf., *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fîkhi'l-ekber* (İstanbul: Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, 01316), 102b; a.mlf., *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fîkhi'l-ekber* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu, 02346), 124b; a.mlf., *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fîkhi'l-ekber* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu, 02344), 68b; a.mlf., *Şerhu fîkhi'l-ekber* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yahya Tevfik Koleksiyonu, 00115), 93b; a.mlf., *Minehu'r-ravzi'l-ezher şerhu'l-fîkhi'l-ekber* (Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 01 Hk 844/1), 103; a.mlf., *Şerhu'l-fîkhi'l-ekber* (Ali Emîrî Koleksiyonu, 34 Ae Arabî 1178/1), 88b; a.mlf., *Minehu'r-ravzi'l-ezher şerhu'l-fîkhi'l-ekber* (Eskişehir İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 26 Hk 793/1), 50b; a.mlf., *Şerhu fîkhi'l-ekber* (Nevşehir Şehir Gülsheir Karavezir İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 50 Gül-Kara 133), 78a; a.mlf., *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fîkhi'l-ekber* (Fatih Koleksiyonu, 03091), 127a; a.mlf., *Şerhu'l-fîkhi'l-ekber* (Yazma Başışlar Koleksiyonu, 06437-002), 113a; a.mlf., *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fîkhi'l-ekber* (Serez Koleksiyonu, 01372), 69b; a.mlf., *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fîkhi'l-ekber* (Serez Koleksiyonu, 01304), 65a.

³⁴ Ali el-Kârî, *Minehu'r-ravzi'l-ezher şerhu'l-Fıkhî'l-ekber* (Eskişehir İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 26 Hk 793/1), 50b.

³⁵ Ali el-Kârî, *Minehu'r-razvî'l-ezher şerhu'ı-Fikhi'l-ekber* (Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 01 Hk 844/1), 102b; a.mlf., *Minehu'r-razvî'l-ezher şerhu'ı-Fikhi'l-ekber* (Eskişehir İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 26 Hk 793/1), 50b; a.mlf., *Şerhu'ı-Fikhi'l-ekber* (Ali Emîrî Koleksiyonu, 34 Ae Arabî 1178/1), 88b; a.mlf., *Şerhu Fikhi'l-ekber* (Nevşehir Gülşehir Karavezir İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 50 Gül-Kara 133), 78b; a.mlf., *Şerhu Fikhi'l-ekber* (Şarkikaraağaç Koleksiyonu, 32 Şarki 37/2), 95a; Ali el-Kârî, *Şerhu Fikhi'l-ekber* (Nuruosmaniyye, 2185), 77a; a.mlf., *Şerhu Fikhi'l-ekber* (Sinop İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 57 Hk 2769/1), 67b; a.mlf., *Minehu'r-razvî'l-ezher şerhu'ı-Fikhi'l-ekber* (Eskişehir İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 26 Hk 793/1), 50b; a.mlf., *Şerhu fikhi'l-ekber* (Süleymâniye Medresesi, Y.I/0119), 148a; a.mlf., *Minehu'r-razvî'l-ezher fî şerhi'l-fikhi'l-ekber* (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 005038-I), 88b; a.mlf., *Minehu'r-razvî'l-ezher fî şerhi'l-fikhi'l-ekber* (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 008267-I), 93a; a.mlf., *Minehu'r-razvî'l-ezher fî şerhi'l-fikhi'l-ekber* (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 001977-II), 83b; a.mlf., *Minehu'r-razvî'l-ezher fî şerhi'l-fikhi'l-ekber* (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 005727-I), 73a; a.mlf., *Minehu'r-razvî'l-ezher fî şerhi'l-fikhi'l-ekber* (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 005727-I), 73a; a.mlf., *Minehu'r-razvî'l-ezher fî şerhi'l-fikhi'l-ekber*

şeklindeki üçüncü cümle ise şerh bölümünde iki parçaya ayrılarak ifade edilmiştir. Şârih “Amcası Ebû Tâlib” ifadesine Hz. Peygamber’in amcasının kastedildiğini söyleyerek kısa bir açıklama yapmak ihtiyacı hissetmiştir. Cümlelerin kalan kısmı da tüm yazmalarda mevcuttur.³⁶

Ali el-Kârî’nin eserinin en eski örnekleri olması bakımından bu yazmaların Ali el-Kârî’nin *el-Fıkhü’l-ekber* şerhinin orijinalini temsil ettiği tespiti yapmak gerekir. Buna göre Ali el-Kârî’nin *el-Fıkhü’l-ekber* şerhinin yazma nüshaları üzerinde yaptığımız araştırmada yazmalarda eserin metninde herhangi bir eksiltme-ekleme yapılmadığını, Hz. Peygamber’in anne ve babasının âhiretteki durumlarını ele alan bölümün hem ana metin olan *el-Fıkhü’l-ekber* bölümünde hem de Ali el-Kârî’nin yaptığı şerh bölümünde eksiksiz yer aldığı, yine bu yazmaların kendi aralarında tam bir uyum hâlinde olduğunu söyleyebiliriz.

3.3. Şerhu’l-Fıkhî’l-ekber’in Osmanlı Dönemindeki İlk Matbaa Baskılarında Ebeveyn-i Resûl Meselesi

Tarihî süreçte Ali el-Kârî’nin *el-Fıkhü’l-ekber* şerhinin nüshalarının izini sürdüğümüzde dört adet taş baskı nüshasına rastladık. Bu baskılardan iki tanesi Mısırdaki, bir tanesi İstanbul’da, bir tanesi de Konya’da basılmıştır. Mısır baskılarından biri Darü’l-Kütübî’l-Arabiyyetî’l-Kübrâ matbaasında Mustafa el-Bâbî Çelebi ile Bekrî ve İsâ adındaki kardeşler tarafından tarihsiz olarak; diğeri ise 1323/1905 yılında Matbaatü’t-Tekaddüm isimli matbaada Muhammed Bedreddin el-Halebî’nin tahkiki ile Ahmed Nâcî el-Cemâlî, Muhammed Emin Hâncî ve kardeşi tarafından basılmıştır. İstanbul baskısı Çenberlitaş’ta, Matbaa-i Osmâniyye tarafından 1303/1886 yılında, Konya baskısı ise yine Matbaatü’t-Tekaddüm adlı matbaada, Muhammed Bedreddin tahkiki ile 1323/1905 yılında basılmıştır. Eserin Konya baskısının eserin Mısır’daki Matbaatü’t-Tekaddüm matbaası tarafından basılan nüsha ile uyumu dikkat çekmektedir. Matbaa isimleri, muhakkikleri ve basım tarihi aynı olan bu iki baskıda dizginin de aynı olduğu göze çarpmaktadır. Bununla beraber Konya baskısının

şerhi’l-fıkhî’l-ekber (Atıf Efendi Koleksiyonu, 01315), 93a; a.mlf., *Minehu’r-ravzi’l-ezher fi şerhi’l-fıkhî’l-ekber* (Atıf Efendi Koleksiyonu, 01316), 102b-103a; a.mlf., *Minehu’r-ravzi’l-ezher fi şerhi’l-fıkhî’l-ekber* (Laleli Koleksiyonu, 02346), 125a; a.mlf., *Minehu’r-ravzi’l-ezher fi şerhi’l-fıkhî’l-ekber* (Laleli Koleksiyonu, 02344), 69a; a.mlf., *Şerhu fıkhî’l-ekber* (Yahya Tevfik Koleksiyonu, 00115), 94a; a.mlf., *Minehu’r-ravzi’l-ezher fi şerhi’l-fıkhî’l-ekber* (Fatih Koleksiyonu, 03091), 127b; a.mlf., *Şerhu’l-fıkhî’l-ekber* (Yazma Bağışlar Koleksiyonu, 06437-002), 113a; a.mlf., *Minehu’r-ravzi’l-ezher fi şerhi’l-fıkhî’l-ekber* (Serez Koleksiyonu, 01372), 70a; a.mlf., *Minehu’r-ravzi’l-ezher fi şerhi’l-fıkhî’l-ekber* (Serez Koleksiyonu, 01304), 65b.

³⁶ Ali el-Kârî, *Minehu’r-ravzi’l-ezher şerhu’l-fıkhî’l-ekber* (Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 01 Hk 844/1), 104; a.mlf., *Şerhu’l-fıkhî’l-ekber* (Ali Emîrî Koleksiyonu, 34 Ae Arabî 1178/1), 90a; a.mlf., *Minehu’r-ravzi’l-ezher şerhu’l-fıkhî’l-ekber* (Eskişehir İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 26 Hk 793/1), 51a; a.mlf., *Şerhu fıkhî’l-ekber* (Nevşehir Gülşehir Karavezir İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 50 Gül-Kara 133), 79b; a.mlf., *Şerhu fıkhî’l-ekber* (Şarkikaraağaç Koleksiyonu, 32 Şarki 37/2), 96b; a.mlf., *Şerhu fıkhî’l-ekber* (Nuruosmaniyye, 2185), 77b; a.mlf., *Şerhu fıkhî’l-ekber* (Sinop İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 57 Hk 2769/1), 68a; a.mlf., *Şerhu fıkhî’l-ekber* (Süleymaniye Medresesi Koleksiyonu, Y.I/0119), 148a; a.mlf., *Minehu’r-ravzi’l-ezher fi şerhi’l-fıkhî’l-ekber* (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 005038-I) 89a; a.mlf., *Minehu’r-ravzi’l-ezher fi şerhi’l-fıkhî’l-ekber* (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 008267-I) 93b; a.mlf., *Minehu’r-ravzi’l-ezher fi şerhi’l-fıkhî’l-ekber* (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 001977-II), 83b; a.mlf., *Minehu’r-ravzi’l-ezher fi şerhi’l-fıkhî’l-ekber* (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 005727-I), 73a; a.mlf., *Minehu’r-ravzi’l-ezher fi şerhi’l-fıkhî’l-ekber* (Atıf Efendi Koleksiyonu, 01315), 94a; a.mlf., *Minehu’r-ravzi’l-ezher fi şerhi’l-fıkhî’l-ekber* (Atıf Efendi, 01316), 103b; a.mlf., *Minehu’r-ravzi’l-ezher fi şerhi’l-fıkhî’l-ekber* (Laleli, 02346), 125b; a.mlf., *Minehu’r-ravzi’l-ezher fi şerhi’l-fıkhî’l-ekber* (Laleli, 02344), 69b; a.mlf., *Şerhu fıkhî’l-ekber* (Yahya Tevfik, 00115), 94a; a.mlf., *Minehu’r-ravzi’l-ezher fi şerhi’l-fıkhî’l-ekber* (Fatih, 03091), 128a; a.mlf., *Şerhu’l-fıkhî’l-ekber* (Yazma Bağışlar, 06437-002), 113b; a.mlf., *Minehu’r-ravzi’l-ezher fi şerhi’l-fıkhî’l-ekber* (Serez, 01372), 70a; a.mlf., *Minehu’r-ravzi’l-ezher fi şerhi’l-fıkhî’l-ekber* (Serez, 01304), 65b.

jenerik sayfasının, içindekiler bölümünün ve sayfa numaralarının kendine has olması sebebiyle ayrı bir eser olarak ele alınmıştır.

Darü'l-Kütübi'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ tarafından Mısır'da basılan nüshada, Ali el-Kârî'nin şerhine temel aldığı *el-Fıkhü'l-ekber* metnine ait olan "Allah resûlü'nün (s.a.v.) anne ve babası küfür üzere ölmüşlerdir." cümlesinin ve Ali el-Kârî'nin bu cümleye yaptığı açıklamaların hiç yer almadığı görülmektedir. Eser konuya "bir *fıkhü'l-ekber* nüshasında ziyade edildiği" notu düşülerek "Ve Rasûlullah (s.a.v.) iman üzere ölmüştür." cümlesiyle başlamakta, peşinden Ali el-Kârî'nin bu cümleye yaptığı şerh eksiksiz yer almaktadır. "Amcası Ebû Tâlib, Hz. Ali'nin (r.a.) babası kâfir olarak ölmüştür." cümlesi ise bu baskıda yer almış ama yazma nüshalardan farklı olarak bu cümlelerin şerh kısmına "O Allah'a iman etmedi." cümlesiyle başlanmıştır.³⁷

Mısır'da Matbaatü't-Tekaddüm isimli matbaada basılan nüshada da *el-Fıkhü'l-ekber*'in konuya dair Hz. Peygamber'in anne ve babasının küfür üzere öldüklerini ifade eden ilk cümlesinin kitaba dâhil edilmediği görülmektedir. Bu baskıda da konuya bir *el-Fıkhü'l-ekber* nüshasında ziyade edildiği bilgisi verilerek *el-Fıkhü'l-ekber*'in konuya dair ikinci cümlesi olan "Rasûlullah (s.a.v.) iman üzere ölmüştür." cümlesi ile başlanmış ve bu cümleye dair Ali el-Kârî'nin şerhi aynen zikredilmiştir. Üçüncü cümle olan "Amcası Ebû Tâlib, Hz. Ali'nin (r.a.) babası kâfir olarak ölmüştür." cümlesi de yukarıda zikrettiğimiz Darü'l-Kütübi'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ baskısında olduğu gibi kitaba dâhil edilmiş ama yine yazma nüshalardan farklı olarak bu cümlelerin şerh kısmına "O Allah'a iman etmedi." cümlesi eklenerek başlanmıştır.³⁸

Eserin İstanbul baskısında ise eserin yazma nüshaları ile tam bir uyum söz konusudur. Diğer matbaa nüshalarından farklı olarak *el-Fıkhü'l-ekber*'in konuya dair üç cümlesinin üçünün de kitaba dâhil edildiği, Ali el-Kârî'nin bu cümlelere dair açıklamalarının da noksanlık-ziyade yapılmadan aynen korunduğu görülmektedir.³⁹ Buna göre eserin İstanbul baskısında herhangi bir tahrifin uygulanmadığı söylenebilir.

Daha önce eserin 1323/1905'te Mısır'da yapılan Darü'l-Kütübi'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ baskısı ile uyumlu olduğunu zikrettiğimiz Konya baskısına gelince, aynı uyumun ilgili konuyu ele alan bölümler bakımından da sürdüğü görülmektedir. Konya baskısında da Hz. Peygamber'in anne ve babasının küfür üzere öldüklerine dair bölüm baskıya dâhil edilmeyip sansür uygulanmıştır.⁴⁰

Buna göre Ali el-Kârî'nin *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber* isimli eserinin Osmanlı Devleti zamanında basılan ilk matbaa baskılarından Mısır'da basılan nüshalarının ikisinde de Hz. Peygamber'in ebeveyninin küfür üzere öldüklerine dair bölümün bir nevi sansür uygulanarak baskıya dâhil edilmediği, aynı baskının Konya'da da mükerreren yapıldığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber eserin İstanbul baskısında böyle bir sansür veya tahrifin söz konusu olmadığı, eserin yazmalarında olduğu şekilde eksiksiz basıldığı görülmektedir. Ortaya çıkan bu sansür veya tahrifin sebebinin Hanefî-Mâtürîdîlerin azınlıkta kaldığı, çoğunluğun Şâfiî-Eş'arî olduğu Mısır toplumunda Hanefî-Mâtürîdîliğe karşı oluşabilecek bir tepkiyi engelleme çabası olduğu düşünülebilir. Aynı baskının

³⁷ Ali el-Kârî, *Kitâbü'l-Fıkhî'l-ekber ve şerhuhu* (Mısır: Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ, ts.), 97.

³⁸ Ali el-Kârî, *Kitâbü'l-Fıkhî'l-ekber ve şerhuhu*, thk. Muhammed Bedreddîn el-Halebî (Mısır: Matbaatü't-Tekaddüm, 1323), 97.

³⁹ Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber* (Çenberlitaş/İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1303), 195-197.

⁴⁰ Ali el-Kârî, *Kitâbü'l-Fıkhî'l-ekber ve şerhuhu*, thk. Muhammed Bedreddîn el-Halebî (Konya: Matbaatü't-Tekaddüm, 1323), 88-89.

Konya’da tekrarlanmasının arka planında da -Ali el-Kârî’nin kendisinin de zikrettiği üzere- bazı Hanefîlerin kendisinin bu konudaki görüşlerine karşı duydukları rahatsızlığın yattığı söylenebilir. İstanbul nüshasında ise bu kaygının baskıya yansımadağı anlaşılmaktadır.

3.4. Şerhu’l-Fıkhî’l-ekber’in Modern Matbaa Baskılarında Ebeveyn-i Resûl Meselesi

Araştırmalarımız sonunda Ali el-Kârî’nin Şerhu’l-Fıkhî’l-ekber’inin modern matbaalarda basılan dört farklı baskısı olduğunu tespit ettik. Bunlardan ilki Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye yayınevi tarafından 1998/1419 yılında Vehbî Süleyman Gâvecî tahkiki ile Beyrut’ta basılmış olup eserin adı *Minehu’r-ravzi’l-ezher şerhu’l-Fıkhî’l-ekber* olarak yazılmıştır. Esere sanal ortamda ulaşılabilmektedir. İkinci nüsha Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye yayınevi tarafından yine Beyrut’ta Ali Muhammed Dendel tahkiki ile 2019/1440 yılında basılmış olup eserin adı *Şerhu Kitâbi’l-Fıkhî’l-ekber*’dir. Farklı tarihlerde birkaç kez basılan eserin nüshalarına sanal ortamda ulaşmak mümkündür. Üçüncü nüsha Dârü’n-Nefâis yayınevi tarafından, Mervân Muhammed eş-Şa’âr tahkiki ile 2009/1430 yılında Şam’da basılmıştır. Adı *Şerhu’l-Fıkhî’l-ekber* diye yazılan eserin farklı baskılarına sanal ortamda ulaşmak mümkündür. Dördüncüsü ise Mektebetü’l-Medîne yayınevi tarafından Karaçi’de 2014/1435 yılında basılmış nüshadır. Bu eserin muhakkiki yoktur ancak yayınevi eserde uygun gördüğü yerlere bazı açıklamalar eklemiştir. Eserin adı ise *Minehu’r-ravzi’l-ezher şerhu’l-Fıkhî’l-ekber*’dir.

Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye tarafından basılan eserde *el-Fıkhü’l-ekber*’in ana metninin konu ile ilgili ilk cümle olan “Allah resûlü’nün (s.a.v.) anne ve babası küfür üzere ölmüşlerdir.” ifadesine yer verilmediği, diğer iki cümlelerin ana metne dâhil edildiği görülmektedir. Bununla beraber ana metinde olmayan “Allah resûlünün (s.a.v.) anne ve babası küfür üzere ölmüşlerdir.” ifadesi Ali el-Kârî’nin açıklamalarına dâhil edilerek, eserin şerh kısmında zikredilmiştir. Buna göre eserin bu baskısında ana metinde eksiklik olmasına rağmen eksik olan bu kısmın şerh kısmına alınarak bu eksikliğin telafi edildiği söylenebilir.⁴¹

Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye tarafından basılan eserde ise hem ana metinde konu ile ilgili ilk cümle olan “Allah resûlü’nün (s.a.v.) anne ve babası küfür üzere ölmüşlerdir.” ifadesine hem de bu ifadeye dair Ali el-Kârî’nin yaptığı açıklamalara yer verilmemiştir. Buna göre bu baskıda Hz. Peygamber’in anne ve babasının küfür üzere öldüklerine dair tüm ifadelerin eserden çıkarıldığını, bu suretle bir tahrif yapıldığını söyleyebiliriz.⁴²

Eserin Dârü’n-Nefâis baskısında ise gerek eserin ana metninde gerekse şerh kısmında herhangi bir eksiklik bulunmamaktadır. Bu baskıda eserin orijinal hâli korunmuş, herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır.⁴³ Eserin muhakkiki Mervan Muhammed eş-Şa’âr tahkikini yaparken Osmanlı döneminde basılan ve tahrifat yapıldığını tespit ettiğimiz Darü’l-Kütübi’l-Arabiyyeti’l-Kübrâ matbaasının Mısır’da bastığı nüshayı da tahkikinde dikkate aldığını söylemektedir.⁴⁴ Bu durumda onun bu nüshadaki tahrifi görmüş olduğunu ama ilmî bir tavır olarak tahrifi devam ettirmemiş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

⁴¹ Ali el-Kârî, *Minehu’r-ravzi’l-ezher fi şerhi’l-Fıkhî’l-ekber*, thk. Vehbî Süleyman Gâvecî (Beyrut: Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1998), 310-312.

⁴² Ali el-Kârî, *Şerhu Kitâbi’l-Fıkhî’l-ekber*, thk. Ali Muhammed Dendel (Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2019), 182-184.

⁴³ Ali el-Kârî, *Şerhu’l-Fıkhî’l-ekber* (Dârü’n-Nefâis Baskısı), 220-222.

⁴⁴ Ali el-Kârî, *Şerhu’l-Fıkhî’l-ekber*, 11.

Mektebetü'l-Medîne tarafından basılan eserde ise konu diğer baskılardan farklı olarak *el-Fıkhü'l-ekber*'in ana metni, Ali el-Kârî'nin şerhi ve muhakkikin konuya dair açıklamaları olmak üzere üç bölüm hâlinde ele alınmaktadır. Bu baskıda *el-Fıkhü'l-ekber*'in ana metninin sadece üçüncü cümlesi olan “Amcası Ebû Tâlib (Hz. Ali'nin (r.a.) babası) kâfir olarak ölmüştür.” ifadesine yer verilmiş diğer iki cümle hiç anılmamıştır. Ana metinde bulunmayan “Rasûlullah (s.a.v.) iman üzere ölmüştür.” şeklindeki ikinci cümle eserin şerh kısmına dâhil edilmiştir. İlk cümle olan “Allah resûlünün (s.a.v.) anne ve babası küfür üzere ölmüşlerdir.” ifadesi ise Ali el-Kârî'nin yaptığı şerhle birlikte muhakkikin dipnot vererek yaptığı açıklamaların içine alınmıştır. Muhakkik, Ali el-Kârî'nin açıklamalarını verdikten sonra onun yazdığı son eserlerinden olan *Şifâ Şerhi*'nde bu görüşünden vazgeçtiğini söylemektedir. Devamında Hz. Peygamber'in küfür üzere öldüklerine dair ifadenin *el-Fıkhü'l-ekber*'in bir ifadesi olup olmadığı konusunu tartışmakta ve Tahtâvî (ö. 1231/1816), Beycûrî (ö. 1277/1860), Zebîdî (ö. 1205/1791) ve Zâhid el-Kevserî (ö. 1879/1952) gibi isimlerin görüşlerinden de nakiller yaparak bu ifadenin *el-Fıkhü'l-ekber*'e ait olamayacağına dair kanaatini izhar etmektedir. Muhakkik bu açıklamalarını Hz. Peygamber'in ebeveyninin kurtuluş ehli olduğuna dair yazılan on altı eser adı zikrederek sonlandırmaktadır.⁴⁵

Ali el-Kârî'nin *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber* isimli eserinin modern matbaa nüshaları üzerinde yaptığımız araştırma sonunda bazı baskılarda gerek ana metindeki gerekse şerhteki bazı ifadelerin zikredilmediği görülmektedir. Eserin bazı baskılarında da ana metinde zikredilmeyen kısımların şerh bölümünün içine veya söz konusu ifadelerin Ebû Hanîfe'ye ait olmadığını ispatlamaya çalışan muhakkikin açıklamalarının içine taşındığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber eserin orijinal hâli bazı baskılarda korunmaktadır.

3.5. Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber'in Tercüme Baskılarında Ebeveyn-i Resûl Meselesi

Ali el-Kârî'nin *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber*'inin biri Türkçe'ye diğeri Urduca'ya yapılmış iki adet tercümesi vardır. Bu başlık altında bu iki tercüme makalemize konu olan ifadeler bakımından incelenecektir. Bu tercümelerden ilki Yunus Vehbi Yavuz tarafından Türkçe'ye yapılmış olup eserin adı “*Fıkh-ı Ekber Aliyyül-Kârî Şerhi*” olarak yazılmıştır. Farklı baskıları olan esere sanal ortamda erişilebilmektedir. Eserin 1979 yılında ve 1981 yılında Çağrı Yayınları tarafından İstanbul'da yapılan baskıları elimizdedir. Hemen hemen aynı jenerik, aynı içerik ve aynı sayfa yapısıyla yapılan bu baskılar arasında ufak yazım farklılıkları söz konusudur. Diğer tercüme ise *Şerhu Fıkhî'l-ekber* adıyla Urduca'ya yapılmış olup mütercimi Mevlânâ Muhammed Nüveydî'dir. Eser Mektebetü Rahmâniyye yayınevi tarafından Lahor'da tarihsiz olarak basılmıştır.

Eserin Türkçe baskısındaki⁴⁶ *el-Fıkhü'l-ekber* metninde ilgili konuya ikinci cümle olan “Rasûlullah (s.a.v.) iman üzere ölmüştür.” ifadesiyle başlanmaktadır. İlk cümle olan “Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) anne ve babası küfür üzere ölmüşlerdir.” cümlesi ana metne dâhil edilmemiştir. Konu üçüncü cümle olan “Amcası Ebû Tâlib (Hz. Ali'nin (r.a.) babası) kâfir olarak ölmüştür.” cümlesiyle bitirilmektedir. Eserin Ali el-Kârî'nin şerhinin ifade edildiği kısmında ise ana metne tâbi olunarak ilk cümlelerin açıklamasının tamamen çıkarıldığını görüyoruz. Şerhin ana metninin ikinci cümlesine dair olan kısmının baş tarafında metne sadık kalınmadan “Peygamber aleyhissalâtü vesselâm peygamberlerden biri olması ve peygamberlerin de başlangıçta ve sonunda küfürden

⁴⁵ Ali el-Kârî, *Minehu'r-ravzi'l-ezher şerhu'l-Fıkhî'l-ekber* (Karaçi: Mektebetü'l-Medine, 2014), 195-198.

⁴⁶ Mütercim tercümesinde hangi nüshayı esas aldığını belirtmemiştir.

korunmuş bulunması sebebiyle bizim peygamberimizin imanın üzere öldüğüne inanırız.” şeklinde bir tercüme yapıldığı görülmektedir. Ana metnin üçüncü cümlesine yapılan şerhin sonunda da Kasas sûresinin 56. âyetinin Ebû Tâlib hakkında indiğine dair bilginin Buhârî ve Müslim’e ait olduğu bilgisi yer 1981 yılında yapılan baskıda yer almazken, 1979 yılında yapılan bir önceki baskıda parantez içinde yer almaktadır. Her iki baskıda ilgili konuların geçtiği sayfa numaraları aynıdır.⁴⁷

Eserin Urduca tercümesinde⁴⁸ de Türkçe tercümesinde olduğu gibi *el-Fıkhü'l-ekber*'deki “Allah resûlü'nün (s.a.v.) anne ve babası küfür üzere ölmüşlerdir.” cümlesine ve Ali el-Kârî'nin bu cümleye dair açıklamalarına yer verilmediği görülmektedir. *el-Fıkhü'l-ekber*'in “Rasûlullah (s.a.v.) iman üzere ölmüştür.” ve “Amcası Ebû Tâlib (Hz. Ali'nin (r.a.) babası) kâfir olarak ölmüştür.” cümlelerinin ve bu cümlelere dair Ali el-Kârî'nin yaptığı açıklamalarına tercümeyle sadık kalınarak esere dâhil edildiği görülmektedir. Yine Türkçe tercümesinde olduğu gibi Urduca tercümesinde de *el-Fıkhü'l-ekber*'in Hz. Ali'nin (r.a.) babasının kâfir olarak öldüğüne dair cümlesi ile ilgili Ali el-Kârî'nin açıklamalarının son kısmında yer alan Kasas sûresinin 56. âyetinin Ebû Tâlib hakkında indiğini rivayet edenlerin Buhârî ve Müslim oldukları bilgisi zikredilmemiştir.⁴⁹

Buna göre eserin iki tercümesinin konuyu ele alış tarzı açısından birbiriyle uyumlu olduğunu söyleyebiliriz. Her iki çeviride de konunun en önemli cümlesi olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) anne ve babasının küfür üzere öldüklerine dair ifadenin ve Ali el-Kârî'nin bu ifadeye dair yaptığı açıklamaların yer almadığı görülmektedir. Yine her iki tercümede de metne sadık kalınmadan bazı küçük tasarruflarda bulunulduğunu, ancak bu tasarrufların konunun akışını bozan ve metni minvalinden çıkaran bir özellikte olmadığını söyleyebiliriz.

4. Eserde Yapılan Tahrifatın Sebebi Ne Olabilir?

Bu soruya cevap bulabilmek için söz konusu tahrifatın yapıldığı konunun, eserin ve yazarının özelliklerinin, tahrifatı yapan muhakkiklerin ilmi karakterinin tespit edilmesi gerekir. Yukarıda da zikredildiği üzere ebeveyn-i resûl meselesi Hz. Peygamber'in anne ve babasının âhiretteki durumlarını ele aldığından herkes tarafından nazik olunması gereken, hassas bir konu olarak kabul edilmiştir. Zira herkes için anne ve baba en kıymetli yakınları ifade etmektedir. Bu sebeple İslâm âlimlerinin çoğu tarafından Hz. Peygamber'e saygısızlık olacağı, onlar hakkında olumsuz kanaatler serdetmenin onu incitebileceği düşünerek⁵⁰ Hz. Peygamber'in anne ve babasının cennetlik olduğu söylenmiştir.

Eserdeki görüşlerin sahipleri Ebû Hanîfe ve Ali el-Kârî'dir. Bu isimlerin Hanefî mezhebi içinde önder isimler olduğu ve bu isimler hakkında olumsuz söylemlerin Hanefîleri üzeceği bir gerçektir. *Şerhu'l-Fıkhü'l-ekber* ise bu iki ismin görüşlerinin kesişim noktasını ifade eden bir eserdir. Hem Ebû

⁴⁷ Ali el-Kârî, *Fıkh-ı Ekber Aliyyül-Kârî Şerhi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 273-274.

⁴⁸ Urduca'dan tercüme hususundaki yardımlarından dolayı Javeria Zaman'a teşekkür ederim.

⁴⁹ Ali el-Kârî, *Şerhu Fıkhü'l-ekber*, çev. Mevlânâ Muhammed Nüveyd (Lahor: Mektebetü Rahmâniyye, ts.), 226-228.

⁵⁰ Ali el-Kârî de *Edilletü mu'tekad*'ında Hz. Peygamber'in nesebi hakkında incitici söz söylemeyi tasvip etmemekte ve konunun hassasiyeti üzerinde durmaktadır. Bununla beraber müellif *el-Fıkhü'l-ekber Şerh*'inde Hz. Peygamber'in ebeveyninin iman üzere öldükleri kanaatini izhar ederek bir durum tespiti yapmaktan geri durmamaktadır. Buna göre yaptığı bu durum tespitini incitici olarak kabul etmediği sonucuna ulaşmak mümkündür. Konu ile ilgili olarak bk. Ali el-Kârî, *Edilletü mu'tekadi Ebi Hanîfe el-A'zam fi ebeveyi'r-resûl*, 143-144; Yunus Öztürk, “el-Fıkhü'l-Ekber Şerhleri Üzerine Mukayeseli Bir Analiz”, 111.

Hanîfe'nin hem de Ali el-Kârî'nin ebeveyn hakkındaki olumsuz yargılarının yer aldığı bu eserde söz konusu tahrifin hem Ali el-Kârî'nin ve Ebû Hanîfe'nin ilmî şahsiyetini hem de Hanefiliği olumsuz yorumlardan korumak için yapılabileceği sonucuna ulaşılabilir.

Eserin baskılarının yapıldığı yerler ve muhakkiklerin ilmî perspektifi de bize tahrifin arka planı hakkında bilgi verebilir. Osmanlılar döneminde Mısır matbaalarında yapılan baskılarda eserdeki ilgili bölümlerin çıkarılmış olması bu tahrifin Hanefîlerle Şâfiîlerin/Eş'arîlerin bir arada yaşadığı bir coğrafyada Hanefîler hakkındaki olumsuz yargıların önüne geçmek için yapıldığını düşündürmektedir. Aynı baskının Mısır'dan sonra Konya'da da yapılması, Hanefîlik adına kaygılanan çevrelerin Konya'da da olduğunu göstermektedir. Söz konusu tahrifin amacının Hanefiliği ve mezhebin iki önder ismi olan Ali el-Kârî ve Ebû Hanîfe'nin ilmî şahsiyetini korumak olduğu düşünüldüğünde fâillerinin de yine Hanefîler olduğu düşünülebilir. Ali el-Kârî'nin de şerhinde bazı cahil Hanefîlerin kendisinin bu görüşünden rahatsız olduklarına dair ifadeleri⁵¹ bu kanaati destekleyici niteliktedir. Nitekim Saçaklızâde Mehmet Efendi (ö. 1145/1732) "Herhâlde soğuk başına vurdu ve aklı karıştı" diyerek, Muhammed b. Abdürresûl el-Berzencî eş-Şehrezûrî (ö. 1103/1691) "Ebeveyn-i Resûl'ü kötöleme hakkında Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber"deki Ali el-Kârî'nin tavrı haddi aşmış, hatta onların küfür üzere öldüğüne dair müstakil bir risâle yazmış; üstelik Şifâ şerhinde de bununla iftihar etmiştir." diyerek ve Zâhid el-Kevserî de "Ali el-Kârî şerhini hatalı nüshaya dayandırmış ve Allah kendisini affetsin edep sınırını aşmıştır." diyerek onu eleştirmiştir.⁵² Kimi alaycı kimi sert üsluplu bu eleştiriler mezhep içinde onun bu tavrına karşı ciddi bir rahatsızlığın olduğunu göstergesidir.

Modern matbaalarda Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye yayınevi tarafından basılan nüshanın muhakkiki olan Vehbi Süleyman Gâvecî 17 Mayıs 1923 - 19 Temmuz 2013 tarihleri arasında yaşamış olan İşkodralı Arnavut bir Hanefî-Mâtürîdî din âlimidir. İşkodra'nın Garuç semtindedir. Mısır'da Ezher Üniversitesi Şeriat Fakültesinde eğitim aldıktan sonra Halep ve Şam'da öğretmen ve imam olarak; Suudi Arabistan'da Kral Suud Üniversitesi ve Medine İslam Üniversitesi'nde, Birleşik Arap Emirlikleri'nde Dubai Din ve Dilbilim Fakültesi'nde de akademisyen olarak çalışmıştır.⁵³ Sanal ortamda ulaşılan bu bilgiler muhakkikin Selefî anlayışın hâkim olduğu bir bölgede yaşayan bir Hanefî olduğunu göstermektedir. Mektebetü'l-Medîne tarafından basılan eserin baş tarafında ise kelâm ilminin meşrûiyeti, önemi, önde gelen İslâm âlimlerinin kelâm ilmi hakkındaki olumlu kanaatleri konusunda bilgiler verilmektedir. Daha sonra Ebû Hanîfe hakkında övücü ifadeler kullanılmakta, Ali el-Kârî ise Hanefiliğin önemli ve önder bir ismi olarak takdim edilmektedir. Bu bölümde İmâm Mâtürîdî'nin ismine de herhangi bir itiraz veya menfi yorum yapılmadan yer verilmektedir.⁵⁴ Yine bu yayınevinin Hanefiliğin yaygın olduğu Pakistan'da bulunduğu da dikkate değer bir ayrıntıdır. Bu hususlar göz önüne alındığında bu yayınevinin günümüz Selefiliğinin

⁵¹ Ali el-Kârî, Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber (Şam: Dârü'n-Nefâis Baskısı), 220.

⁵² Kutlây, el-İmâm 'Alî el-Kârî ve eşeruhû fî 'ilmi'l-hadîs, 106; Zâhid el-Kevserî, "Mukaddime", el-Âlim ve'l-müte'allim, mlf. Ebû Hanîfe (Kahire: Mektebetü Hâncî, 1368), 7; Mustafa Akçay, "Hz. Peygamber'in Anne ve Babasının (Ebeveyn-i Resûl) Dinî Konumuna Dair Ebû Hanîfe'ye Atfedilen Görüş Etrafındaki Tartışmalar", 12.

⁵³ Wikipedia, "Wahbi Sulayman Ghawji" (Erişim 14 Aralık 2024).

⁵⁴ Ali el-Kârî, Minehu'r-ravzi'l-ezher şerhu'l-Fıkhî'l-ekber, vii-xvii.

etkisinden uzak,⁵⁵ Hanefî çizgiye yakın bir yayınevi olduğu çıkarımını yapabiliriz. Yayınevinin ebeveyn hakkındaki olumsuz ifadelerin Ebû Hanîfe'ye ait olmadığına, Ali el-Kârî'nin de sonradan bu görüşlerinden vazgeçtiğine dair açıklamalarının⁵⁶ nâhoş bulunan bu kanaati bu iki âlimden, dolaylı olarak da Hanefîlikten uzaklaştırmaya yönelik olduğu düşünülebilir. Buna göre bu nüshada yapılan tahrif/değişikliklerin de Hanefîlik adına mezhebî kaygılarla yapılmış olabileceği kuvvetle muhtemeldir.

Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından basılan eserin muhakkiki Ali Muhammed Dendel hakkında sanal ortamda yapılan araştırmalar sonunda muhakkikin bir Arap ülkesinde yaşayan bir Arap olduğu bilgisine ulaşılabilmektedir. Eserin hazırlanması ile ilgili olarak âyet ve hadisler, dilbilgisi ve etimolojik kurallara ve bazı kişilere dair bazı açıklamalar yer alsa da tahkikte esas alınan yazma veya baskılara dair herhangi bir bilgi giriş bölümünde veya eser içinde mevcut değildir.⁵⁷ Bu durum onun tahkikte tahrifli Mısır matbaa baskılarından birini esas aldığını, farklı baskı veya yazmalara bakmadığını göstermektedir. Diğer taraftan eserde herhangi bir mezhebî motif de dikkat çekmemektedir. Buna göre bu baskıdaki tahrifin mezhebî sâiklerden ziyade bilmeden veya kolaylıktan veyahut Hz. Peygamber'e duyulan saygıdan kaynaklanabileceğini düşünmek gerekir.

Bu hususlar değerlendirildiğinde çalışmamızda söz konusu ettiğimiz tahrifin sebebinin Hanefîlik adına mezhebi sâiklerden veya Hz. Peygamber'e saygıdan kaynaklandığı kanaati ortaya çıkmaktadır. Ali el-Kârî'nin açıklamalarında da geçtiği gibi Hanefîlerin çoğu tarafından Hz. Peygamber'in ebeveyni hakkında olumsuz sözlerin Ebû Hanîfe gibi önemli bir âlime yakışmadığının söylenmesi bu kanaatimizi desteklemektedir.

Sonuç

Tahrif, yazılı literatürde sıkça rastlanan bir gerçekliktir. Yazılı literatürün önemli bir dalını ifade eden dinî alan, samimiyetin esas olduğu bir alandır. Buna rağmen zaman zaman bu alanda da bir takım tahrifatın söz konusu edildiğine şahit olmaktayız. Ali el-Kârî'nin *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber* isimli eserinin ebeveyn-i resûl meselesini ele alan bölümlerini konu edinen çalışmamız bu durumun bir örneğini ortaya koymaktadır.

Eserin yazmaları, Osmanlı dönemi matbaa baskıları, modern dönem matbaa baskıları ve tercümeleri üzerinden şekillendirdiğimiz çalışmamızda eserin yazma nüshalarının ebeveyn-i resûl meselesini ele alan bölümler bakımından tam bir uyum hâlinde olduğunu, herhangi bir değişikliğin/tahrifin söz konusu olmadığını göstermektedir. Çalışmamızda Osmanlılar dönemi matbaalarında basılan nüshalardan İstanbul nüshası dışındaki üç nüshada ebeveyn-i resûlün küfür üzere öldüğünü ifade eden kısımların çıkarıldığı görülmüştür. Modern matbaa baskılarından Dârü'n-Nefâis baskısı haricindeki baskılarda ise kısmî veya tam bir tahrife şahit olunmaktadır. Osmanlılar dönemi İstanbul baskısı ile modern dönem Dârü'n-Nefâis baskısının mezkûr konuyu anlatan ibareler bakımından tahrif içermemesi sebebiyle ilmî bakış açısının

⁵⁵ Zira Modern selefi ilim geleneği kelâm ilmine karşı olmakla beraber Mâtürîdîlerin Ebû Hanîfe'nin fikirlerini değiştirerek suistimal ettiğini düşünür. Konuyla ilgili bk. Muhammed İbn Abdurrahman el-Hümeyyis, *Uşûlu'd-dîn 'indel-İmâm-ı Ebû Hanîfe* (b.y.: Dârü's-Süme'îli'n-Neşr ve't-Tevzi', 1992), 588.

⁵⁶ Ali el-Kârî, *Minehu'r-ravzi'l-ezher şerhu'l-Fıkhî'l-ekber*, 195-198.

⁵⁷ Ali el-Kârî, *Şerhu Kitâbi'l-Fıkhî'l-ekber* (Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye Baskısı), 4.

korunduğu baskılar olduğu söylenebilir. Eserin Türkçe ve Urduca tercümelerinde de aynı tahrifin/eksikliğin bilinçli veya bilinçsiz şekilde devam ettirildiği tespit edilmiştir.

Tespit edilen bu tahrifin sebebi olarak mezhebî sâikler ve Hz. Peygamber'e duyulan saygı ön plana çıkmaktadır. İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu Hz. Peygamber'in anne ve babasının âhiretteki durumlarının söz konusu edildiği ebeveyn-i resûl meselesinde nazik davranmanın gerekli olduğunu, olumsuz değerlendirmelerin Hz. Peygamber'i inciteceğini düşünmüştür. Bu düşünce Fıkhü'l-ekber şâirlerinin şerhlerinde temel aldıkları nüsha tercihlerine de yansımıştır.

Ali el-Kârî bu hususta istisnâî birkaç isimden biridir. Ebeveyn-i resûlün küfür üzerine öldüklerine dair kanaatini izhar eden ve hayatının sonuna kadar bu fikrinden dönmeyen⁵⁸ Ali el-Kârî Hanefîlerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Hz. Peygamber'in anne ve babası hakkındaki bu olumsuz kanaatin hem Ebû Hanîfe'ye hem de Ali el-Kârî'ye yakışmayacağı, Hanefîlik açısından bir olumsuzluk ifade edeceği düşünülmektedir onun eserleri üzerinde Hanefîlik adına söz konusu tahrife gidildiği anlaşılmaktadır. Ali el-Kârî'nin eserinde bir kısım Hanefîlerin kendisinin bu kanaatinden rahatsız olduklarına dair ifadeleri bu kanaatimizi desteklemektedir. Bununla beraber Hanefî olmayan muhakkiklerin de aynı tahrife iştirak etmelerinin arka planında mezhebî kaygılardan ziyade Hz. Peygamber'e duyulan saygının yattığı düşünülebilir.

Sonuç olarak, Ali el-Kârî'nin Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber isimli eserinin farklı dönemlerdeki nüshaları üzerinde yaptığımız çalışmamızda müellif sağ iken görüşlerine duyulan rahatsızlığın ve gösterilen tepkinin vefatından sonra da eserleri üzerinden uzun yıllar devam ettiği anlaşılmıştır. Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber'de görülen tahriflerin bu rahatsızlık ve tepkinin bir dışa vurumu olduğu söylenebilir. Diğer taraftan çalışmamızda ulaşılan bulgular geçmişteki ulemânın müellifin görüşlerine katılmasa da metnine müdahaleden uzak durduğunu, metne yapılan müdahalenin son yüzyılda gerçekleştiğini göstermektedir. Buradan hareketle yapılan bu tahrif son yüzyılda İslâm dünyasının yaşadığı buhranın sebep olduğu özgüven kaybı ve kendini savunma girişiminin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir.

⁵⁸ Ali el-Kârî, Şerhu'ş-Şifâ' bi ta'rîfi hukûkî'l-Muştafâ (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 000455), 335a; a. mlf., Şerhu'ş-Şifâ' bi ta'rîfi hukûkî'l-Muştafâ (Bursa: Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulu Cami, 801), 187b.

Kaynakça

- Akçay, Mustafa. "Hz. Peygamber'in Anne ve Babasının (Ebeveyn-i Resûl) Dinî Konumuna Dair Ebû Hanîfe'ye Atfedilen Görüş Etrafındaki Tartışmalar". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2009), 1-27.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Edilletü mu'tekadi Ebî Hanîfe el-A'zam fî ebeveyi'r-resûl*. thk. Meşhûr b. Hasan b. Selmân. Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-Gurebâi'l-Eseriyye, 1993.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Fıkh-ı Ekber Aliyyül-Kârî Şerhi*. çev. Yunus Vehbi Yavuz. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Kitâbü'l-Fıkhî'l-ekber ve şerhuhû*. thk. Muhammed Bedreddîn el-Halebî. Mısır: Matbaatü't-Tekaddüm, 1323.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Kitâbü'l-Fıkhî'l-ekber ve şerhuhû*. thk. Muhammed Bedreddîn el-Halebî. Konya: Matbaatü't-Tekaddüm, 1323.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Kitâbü'l-Fıkhî'l-ekber ve şerhuhû*. Mısır: Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ, ts.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Minehu'r-ravzi'l-ezher fî şerhi'l-Fıkhî'l-ekber*. thk. Vehbî Süleyman Gâvecî. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1998.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Minehu'r-ravzi'l-ezher şerhu'l-Fıkhî'l-ekber*. Karaçi: Mektebetü'l-Medine, 2014.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Minehu'r-ravzi'l-ezher şerhu'l-fıkhî'l-ekber*. Ankara: Ankara Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 01 Hk 844/1, 1a-106a.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Minehu'r-ravzi'l-ezher şerhu'l-fıkhî'l-ekber*. Ankara: Ankara Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 26 Hk 793/1, 1a-53a.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Şerhu fıkhî'l-ekber*. Ankara: Ankara Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Nevşehir Gülşehir Karavezir İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 50 Gül-Kara 133, 1a-82a.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Şerhu fıkhî'l-ekber*. Ankara: Ankara Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Şarkikaraağaç Koleksiyonu, 32 Şarki 37/2, 1a-98b.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Şerhu fıkhî'l-ekber*. İstanbul: Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi Müdürlüğü, Nuruosmaniyye, 2185, 1a-80b.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Şerhu fıkhî'l-ekber*. Ankara: Ankara Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Sinop İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 57 Hk 2769/1, 1a-80b.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Şerhu fıkhî'l-ekber*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Mısır Süleymâniye Medresesi, Y.I/0119, 1a-154a. <https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=135833&dkymId=62639>

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fıkhi'l-ekber*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 005038-I, 1a-93a.
<https://yazmaeserler.diyaret.gov.tr/resource?itemId=11160&dkymId=61212>

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fıkhi'l-ekber*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 008267-I, 1a-97b.
<https://yazmaeserler.diyaret.gov.tr/resource?itemId=20239&dkymId=70596>

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fıkhi'l-ekber*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 001977-II, 1a-86a.
<https://yazmaeserler.diyaret.gov.tr/resource?itemId=5270&dkymId=55373>

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fıkhi'l-ekber*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 005727-I, 1a-76b.
<https://yazmaeserler.diyaret.gov.tr/resource?itemId=10682&dkymId=60744>

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fıkhi'l-ekber*. İstanbul: Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, 01315, 1a-97b.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fıkhi'l-ekber*. İstanbul: Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, 01316, 1a-108a.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fıkhi'l-ekber*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu, 02344, 1a-72b.
<https://portal.yek.gov.tr/works/detail/300696>.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fıkhi'l-ekber*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu, 02346, 1a-130b.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Şerhu fıkhî'l-ekber*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yahya Tevfik Koleksiyonu, 00115, 1a-98b.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Şerhu fıkhî'l-ekber*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, 06437-002, 1a-116b.
<https://portal.yek.gov.tr/works/detail/352385>

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fıkhi'l-ekber*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Serez Koleksiyonu, 01372, 1a-73a.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fıkhi'l-ekber*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Serez Koleksiyonu, 01304, 1a-68b.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Şerhu fıkhî'l-ekber*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 03091, 1a-122b.
<https://portal.yek.gov.tr/works/detail/241101>.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Şerhu'l-fıkhi'l-ekber*. İstanbul: İstanbul Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emîrî Koleksiyonu, 34 Ae Arabî 1178/1, 1a-93a.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Şerhu Fıkhi'l-ekber*. çev. Mevlânâ Muhammed Nüveyd. Lahor: Mektebetü Rahmâniyye, ts.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Şerhu Kitâbi'l-Fıkhî'l-ekber*. thk. Ali Muhammed Dendel. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2019.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber*. thk. Mervân Muhammed eş-Şa'âr. Şam: Darü'n-Nefâis, 2009.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Şerhu's-Şifâ' bi ta'rîfi hûkûkî'l-Muştafâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 000455.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Şerhu's-Şifâ' bi ta'rîfi hûkûkî'l-Muştafâ*. Bursa: Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulu Cami, 801.

Azimli, Mehmet. *Diyarbakır ve Çevresinin Müslümanlaşma Süreci*. Konya: Çizgi Yayınevi, 2010.

Bektaş, Kevser Demir - Kılavuz, Ulvi Murat. "Osmanlı Ebeveyn-i Resûl Risâleleri Geleneğinin İlk Halkası: İbnü'l-Hatîb el-Amâsî'nin (ö. 940/1534) *İnbâ'ü'l-ıstıfâ' fî hâkkı âbâ'î'l-Muştafâ'sı*". *Uludağ İlahiyat Dergisi* 32/1 (Haziran 2023) 55-94. <https://doi.org/10.51447/uluifd.1163133>

Bulut, Halil İbrahim. "Osmanlı Müelliflerinden Maraşlı Saçaklızâde ve Ebeveyn-i Resul Konusundaki Görüşleri". *I. Kahramanmaraş Sempozyumu* 1/69-79. İstanbul: y.y., 2005.

Cevdet Paşa. *Târîh-i Cevdet*. Dersaaset: Matbaa-i Osmaniyye, 1309.

Ceyhan, Semih. "Eski Bir Polemiğin Yeni Yorumları: Osmanlı Sufilerinin Ebeveyn-i Resul Literatürüne Kazandırdığı Perspektif". *Osmanlı Düşüncesi Kaynakları ve Tartışma Konuları*. ed. Fuat Aydın vd. 653-685. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019.

Cürçânî, 'Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbü't-Ta'rîfât*. thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlı. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 3. Basım, 2012.

Demir, Abdullah. "Farklı Ebû Hanîfe Tasavvurları: Fakih ve Mütakellim Hanefiler Örneği". *IV. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu*. ed. Cengiz Çuhadar vd. 1/643-658. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2017.

Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. "el-Fıkhü'l-ekber". çev. Mustafa Öz. *Ebû Hanîfe'nin Beş Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 12. Basım, 2016.

Gömbeyaz, Kadir. "Ebeveyn-i Resûl Meselesine Özgün Yaklaşımlar: İbrahim el-Halebî'ye (ö. 956/1549) Nispet Edilen Bir Risalenin Neşri ve Analizi". *Bilimname* 2/38 (2019), 57-81. <https://doi.org/doi:http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.592278>

Hümeyyis, Muhammed İbn Abdurrahman. *Uşûlu'd-dîn 'indel-İmâm-ı Ebû Hanîfe*. b.y: Dârü's-Süme'yîli'n-Neşr ve't-Tevzi', 1992.

Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. thk. Mehmet Şerafeddin Yaltkaya - Rıfat Bilge Kilîsî. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Kevserî, Zâhid. "Muḳaddime". *el-'Alim ve'l-müte'allim*. mlf. Ebû Hanîfe. Kahire: Mektebetü Hâncî, 1368.

Kılavuz, Ulvi Murat. "İlk Osmanlı Türkçesi Ebeveyn-i Resûl Risâlesi Ravzatü's-şafâ fî vâlideyi'l-Muştafâ-Aidiyet ve Muhteva Analizi-". *Kader* 20/1 (2022), 236-262. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.1099288>

- Koçak, Yusuf. *Erken Dönem Şiilikte Gnostik Tezahürler*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2022.
- Kummî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî İbn Bâbeveyh. *Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye*. çev. Ethem Ruhi Fıglalı. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978.
- Kutlây, Halil İbrâhîm. *el-İmâm 'Alî el-Kārî ve eşeruhû fî 'ilmi'l-hadîs*. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Halil İbrahim Kaçar. İstanbul: Mîzan Yayınevi, 2006.
- Özel, Ahmet. "Ali el-Kārî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/403-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Öztürk, Yunus. "el-Fıkhü'l-Ekber Şerhleri Üzerine Mukayeseli Bir Analiz". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 87-126.
- Pezdevî, Ebü'l-Yûs. *Uşûlû'd-dîn*. nşr. Hans Peter Linss. Kahire: Dâru Kütübi'l-Arabiyye, 1383/1963.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Mesâlikü'l-hunefâ fî vâlideyyi'l-Muştafa*. thk. Muhammed Zeynehum - Muhammed Azb. Beyrut: Darü'l-Emîn, 1993.
- Şahin, Muhammed Hayri. "Mushafta Eksiklik-Fazlalık Tartışmalarına Mukâtil ve Câbirî Perspektifinden Bir Değerlendirme". *Kalemname* 7/13 (Haziran 2022), 73-91.
- Şa'rânî, Ebü'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî. *el-Yevaķit ve'l-cevâhir*. çev. Mahmut Çınar. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Tarakçı, Muhammet. "Tahrif". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/422-424. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ahmed b. Hanbel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/82-87. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Yıldırım, Arif. "Kelami Açıdan Tevrât ve İncil'de Tahrif Meselesi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Aralık 2006), 11-26.
- Wikipedia. "Wahbi Sulayman Ghawji". Erişim 14 Aralık 2024. https://en.wikipedia.org/wiki/Wahbi_Sulayman_Ghawji

EK 1: Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber'in orijinalini temsil eden yazmalarda ilgili bölüm örneği olarak: İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu, 02346:

124b

فيعلمه ابا عدل واما فضل ووالدارسول الله صلى
الله تعالى عليه وسلم ماتا علي الكفر هذا حرم من
قال انهما ماتا علي الايمان او ماتا علي الكفر ثم احيياهما
الله فماتا في مقام الايمان وقد اوردت لهذه المسألة
رسالة مستقلة ودفعنا ما ذكره السيوطي في رسالته
الثلاثة في تقوية هذه المقالة بالدلة الجامعة
المجتمعة من الكتاب والسنة والقياس واجماع الامة
ومن غريب ما وقع في هذه القضية انكار بعض الجهلة
من الخفية علي في بسط هذا الكلام بل اشار الي انه
غير لائق بمقام الامام وهذا بعيد كما قال الضال جهلة
صفوان ودوت ان احك من المصنف قوله تعالى
ثم استوي علي العرش واسارة الضال الاخر وهو

125b

لا نزاع فيه والثاني ان يشهد بالجنة لكل مؤمن جائز
في حقه وهذا قول كثير من العلماء لكنه حكم علي وثالث
ان يشهد ايضا لمن شهد له المؤمنون كما في الصحيحين
انه من جنة فاشوا عليها بخير فقال النبي عليه
السلام وجبت وهر باخري فاشي عليه باخري فقال وجبت فقال
عمر بن رسول الله ما وجبت فقال رسول الله صلى الله
تعالى عليه وسلم هذا اثبت عليه خيرا وجبت له
الجنة وهذا اثبت عليه شر وجبت له النار انتم
شهداء الله في الارض وهذا امر ظاهري فاجابي
والله اعلم وابوطالب عمه اي عم النبي عليه السلام
والسلام وابو علي رضي الله تعالى عنه مات كاذرا
فقد ورد انه لما حضر ابوطالب الوفاة جاءه عليه
السلام فوجد عنده اباجهل واضربه فقال عليه
السلام يا عمه قل كلمة احاج لك بها عند الله فقال ابو
جهل ارجو من ملة عبد المطلب وتكرر هذا الكلام
في ذلك المقام حتي قال ابوطالب في اخر المرام انا علي
ملة ابي عبد المطلب واخي ان يقول لا اله الا الله فقال
عليه السلام والله لا استغفرك لك ما لم اذ عنك
فانزل الله ما كان للنبي والذين امنوا ان يستغفروا

125a

احد بن ابي داود القاضي الي الخليفة المأمون ان يكتب
علي ستر الكعبة ليس كمثل شي وهو العزيز الحكيم و
قوله ان افضي الاكبر انه بري من المصنف الذي فيه
نعت الصديق الاكبر وفي نسخة ورسول الله صلى الله
تعالى عليه وسلم مات علي الايمان وليس هذا في
اصل شارح تصدق لهذا الميدان لكونه ظاهري معرض
البيان ولا يحتاج ذكره لعلوه في هذا الشأن ولعل
ملاء الامام علي تقدير صحة ورود هذا الكلام انه
عليه السلام من حيث كونه نبيا من الانبياء وهم
كلهم معصومون عن الكفر في الابتداء والانتها ونعتقد
انه مات علي الايمان وما غيره من الاولياء والخلفاء
والاصفياء بالاعيان فلا يخفى من موتهم علي الايمان وان
ظهر منهم خوارق العادات وكال حالات وجمال انواع
الطاعات فان مبني امر علي الجان وهو مستوعب
اواراد الانسان ولهذا كانت العشرة المبشرة وامثالهم
كانوا خائفين من انقلاب احوالهم وسوء ما لهم
في ما لهم واعلم ان للسلف في الشهادة بالجنة
ثلاثة اقوال احدها ان لا يشهد لاحد الا بالانبياء
وهذا ينقل عن محمد بن الحنفية والاوزاعي وهذا امر

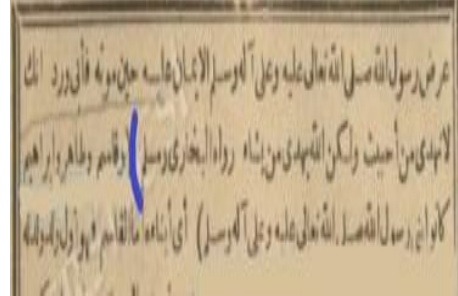
المشركين ولو كانوا اولي قري من بعد ما تبين لهم
انهم اصحاب الجحيم وانزل الله في ابي طالب انك لا
تهدي من احببت ولكن الله يهدي من يشاء رواه
البخاري ومسلم وقاسم وظاهر ابراهيم كانوا

EK 2: Osmanlı Devri matbaalarında basılan tahrifli nüshada ilgili bölüm: Mısır, Dârü'l-Kütübî'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ baskısı:

s. 97

s. 98

EK 3: Modern matbaalarda basılan tahrifli nüshada ilgili bölüm: Beyrut, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye Baskısı:

ورسول الله ﷺ مات على الإيمان

قال ابن الهمام: ولا يخفى أن الدليل الأول ليس في محل النزاع وهو التكليف إذ عند القائلين بامتناعه يجوز أن يحمل على جيل فيموت، وأما عند المعتزلة فيناه على جواز أنواع الإيلاء بقصد التوضيح وجوباً، وأما عند الحنفية المانعين منه أيضاً فبعضاً يحكم بوجوبه على المصائب، ولا يجوز أن يكلفه أن يحمل جيل بحيث لا يتم إلا بفعل يعاقب ويجوز الأشارة، كما قال الله تعالى: ﴿لَا تُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾^(١).

وعن هذا النص ذهب المحققون ضمن جزمه عقلاً من الأشارة إلى امتناعه سماعاً، وإن جاز عقلاً أي ولا لزم وقوع خلاف خبره سبحانه، أما الفعل المستحيل باعتبار سبق العلم الأولي بعدم وقوعه لعدم امتلاكه مستلزماً، وهو مما يدخل تحت قدرة العبد عادة فلا خلاف في وقوعه كتكليف أبي جهل وغيره من التكفّر بالإيمان مع العلم بعدم إيمانه والإخبار به، لما تقدم من أنه لا أثر للعلم في سلب قدر المكلف، وفي جزمه على المخالفة.

قال: ومن فروعه أيضاً وهو أن الله ﷻ إلام الخلق وتمذهبهم من غير جرم سابق ولا ثواب لاحق خلافاً للمعتزل حيث لم يجوزوا ذلك إلا بتوضيح، أو يزم. ولا لكان جرمًا غير لائق بالحكمة، ولذا أرجو أن يتبين ليضيق الخيراتان من بعض انتهى.

وقد سبق أن الظلم في حقه تعالى محال، وأنه سبحانه لا يجب عليه شيء به حال، فقلله إما عدل، وإما فضل.

وفي نسخة زيد قوله: (ورسول الله ﷺ مات على الإيمان) وليس هذا في أصل

= ٣٣٣٢، وأحمد ٢٨١/١ و٣٠٧، والبيهقي في دلائل النبوة ٢/ ١٨١-١٨٢، والبيهقي في شرح الشئ ٣٧٤٢، والطبري في جامع البيان ١٩/ ١٢١، وابن حبان ٦٥٥٠ من ابن عباس قال: لما نزلت هذه الآية: ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَوَّلِينَ﴾ ورواهك منهم المصنفين. قال: روى في إرادة عبد الله خرج رسول الله ﷺ حتى أتى الصفاء فصعد عليها ثم نادى يا صاحبا فاجتنب الناس إليه فيمن رجل يجيء بين رجلين ويشتد رسول الله ﷺ فقال: يا بني عبد المطلب، يا بني فهر، يا بني عبد مناف، يا بني، يا بني، أريد أن أخبركم أن خيلاً يستغنى هذا الجبل تريد أن تغير عليكم أصدقكم؟ قالوا: نعم، قال: إني نذر لكم بين يدي عذاب شديد، فقال أبو لهب: ثا لك سائر اليوم، أأمرتنا إلا لهذا، ثم قام، فنزلت: ﴿يَتَذَكَّرُ أُولَئِكَ لِيُفَكِّرَ﴾ وقد ثبت، وأما ما جزمنا عليه كذا. انظر جامع الأصول ٢/ ٢٨٧، وشرح مسلم ٨٣/٣، وضع البيهقي ٥٠٢/٨.

(١) البقرة: ٢٨٦.

١٨٢

وأبو طالب عنه ﷺ وأبو علي رضي الله عنه مات كافراً وقاسم وطاهر وإبراهيم كانوا بني رسول الله ﷺ

(وأبو طالب عنه) أي عم النبي ﷺ وأبو علي رضي الله عنه مات كافراً، ولم يؤمن به، فقد ورد أنه لما حضر أبا طالب الوفا جاءه رسول الله ﷺ فوجد عنده أبا جهل وأضرابه، فقال ﷺ: يا عم قل كلمة أمان لك بها عند الله، فقال أبو جهل: أترغب عن ملة عبد المطلب؟ وتكرر هذا الكلام في ذلك المقام حتى قال أبو طالب في آخر المرام: أنا على ملة عبد المطلب، وأبى أن يقول لا إله إلا الله، فقال ﷺ: والله لأستغفرن لك ما لم أنه عتلك، فأنزل الله تعالى: ﴿مَا كَانُوا لِنَبِيِّهِمْ وَمَنْ أُولَئِكَ أَنْ يَشْفَعُوا لِلشَّارِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولَىٰ قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أُشْرِكُوا بِجِسْمِهِ﴾. أي بأن ماتوا على الكفر، وأنزل الله في حن أبي طالب حين مرض رسول الله ﷺ الإيمان عليه حين موته فبقي ورد: ﴿وَتِلْكَ لَآئِنُهُمْ مَنْ أَخْبَرْتَهُمْ وَلَكِنْ لَّا يُعْهَدِي مَنْ يَشَاءُ﴾^(١). رواه البخاري ومسلم^(٢).

(وقاسم وطاهر وإبراهيم كانوا بني رسول الله ﷺ) أي أبناء، أما القاسم فهو أول ولد وليد له علي الصلاة والسلام قبل النبوة، وإن كان يكنى وعاش حتى مضى، وقيل: عاش ستين، وقيل: بلغ ركوب الدابة، والأصح أنه عاش سبعة عشر شهراً، ومات قبل البيعة وفي مستدرک القرياني^(٣) ما يدل على أنه توفي في الإسلام وهو أول من مات من أولاده عليه الصلاة والسلام، وأما طاهر فقال الزبير بن بكار: كان له علي الصلاة والسلام سوى القاسم وإبراهيم عبد الله مات صغيراً يسكة، ويقال له: الطيب، والطاهر ثلاثة أسماء، وهو قول أكثر أهل النسب، كما قاله أبو عمرو، وقال الدارقطني: هو الأئيب، ويسمى عبد الله بالطيب والطاهر لأنه ولد بعد النبوة وقيل: عبد الله غير الطيب والطاهر، كما سكاه الدارقطني وغيره.

وقيل: كان له علي الصلاة والسلام الطيب والمطيب وليدا في بطن، والطاهر

(١) البقرة: ١١٣.

القصص: ٥٦.

(٢) أخرجه البخاري ١٣٦٠ و٣٨٨٤ و٤٦٧٥ و٤٧٧٢ و٦٦٨١، ومسلم ٢٤ ج ٤٠، والنسائي ٩٠/٤، وابن حبان ٩٨٢، والبيهقي في الأسماء والصفات ص ٨٨، ٩٧، والطبري في جمع البيان ١١/ ٤٦، ٤٧، ٩٢/٢٠، والرازي في أسباب النزول ص ١٨٧، كلهم من حديث السيب بن عزم.

(٣) هو أحمد بن علي بن محمد القرياني شهاب الدين المتوفى سنة ٧٧٨، له شرح الإسلام في أمانيه الأسماك لابن دوقن العبد وولدت صحيح مسلم بن الحجاج.

١٨٤

شراح تفسر لهذا الميدان لكونه ظاهراً في معرض البيان، ولا يحتاج إلى ذكره لعلوه ﷺ في هذا الشأن، ولعل مرام الإمام على تقدير صحة ورود هذا الكلام أنه ﷺ من حيث كونه نبياً من الأنبياء عليهم السلام، وهم كلهم معصومون عن الكفر في الإبقاء والانتهاج نعتهم أنه مات على الإيمان، وأما غيره من الأولياء والعلماء والأصفياء بالأعيان فلا يجوز بموتهم على الإيمان، وإن ظهر منهم خوارق العادات وكمال الحالات، وجمال أنواع العادات فإن من أمره على العيان وهو مستور عن أفراد الإنسان، ولهذا كانت العشرة البشيرة^(١) وأمثالهم خاتمين من انقلاب أحوالهم وسره أمالهم في مالهم.

واعلم أن السلف رحمهم الله في الشهادة بالبيعة ثلاثة أقوال:

أحدها: أن لا يشهد لأحد إلا لأئبياء عليهم السلام، وهذا ينقل عن محمد بن الحنفية والأوزاعي، وهذا أمر قلبي لا نزاع فيه.

والثاني: أن يشهد لكل مؤمن جاءه نص في حقه، وهذا قول كثير من العلماء لكنه حكم ظني.

والثالث: أن يشهد أيضاً لمن شهد له المؤمنون كما في الصحيحين أنه عليه الصلاة والسلام مَرَّ بِجَازَةٍ فَأَتَوْا عَلِيًّا بِخَيْرٍ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «وَجِيتَ»، وَمَرَّ بِآخَرٍ فَأَتَى عَلِيًّا بِشَرٍّ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «وَجِيتَ». فقال عمر رضي الله تعالى عنه: يا رسول الله ما وجيت؟ فقال رسول الله ﷺ: هذا أئبتيم عليه خيراً وجيت له الجنة، وهذا أئبتيم عليه شراً وجيت له النار أئتم شهادة الله في الأرض^(٢). وهذا أمر ظاهري ظاهري، والله تعالى أعلم بالصواب^(٣).

(١) وهم أبو بكر، وعمر، وعثمان، وعلي، وطهجة بن عبد الله التيمي، وعبد الرحمن بن عوف، وسعد بن أبي وقاص، وسعيد بن زيد، وأبو عبيدة عمر بن الجراح، والزبير بن العوام. انظر مسند أحمد ١/ ١٨٨، ١٨٩، ١٩٣، وشيخ أبي داود ٤١٤٩ و٤١٥٠، والترمذي ٣٧٤٨ و٣٧٤٩، وابن ماجة ١٣٤.

(٢) أخرجه البخاري ١٣٦٧ و٢٤٦٤، ومسلم ٩١٩، وأخرجه الطيالسي ١٠٦٢، والنسائي ٤/ ٩٩، وأحمد ٥٠، والبخاري ١٨٦٦ في مشكل الآثار ٤/ ٢٨٩ من حديث أس بن مالك. ورواه من حديث أس بن مالك دون ذكر لعمر رضي الله عنه، مسلم ٩٤٩، والترمذي ١٠٠٨، وابن ماجة ١٤١١، والبيهقي ١٥٠٨، والبخاري ٢٨٨/٤.

(٣) أقوال السلف في الشهادة بالبيعة أضعها لبعضها البعض في شرح الطحاوية لابن أبي العز ٢/ ٥٣٨، ٥٣٩، بشيء من التعمد.

١٨٣

EK 4: Tahrifli Türkçe'ye tercüme nüshada ilgili bölüm: Yunus Vehbi Yavuz tercümesi, Çağrı Yayınları 1981 Baskısı:

PEYGAMBERLERİN İMAN ÜZERİNDE ÖLDÜĞÜ KESİNDİR.

(Hz. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem iman üzerinde ölmüştür.)

Peygamber aleyhissalâtu vesselâm peygamberlerden biri olma-sı ve peygamberlerin de başlangıçta ve sonunda küfürden korunmuş bulunması sebebiyle bizim peygamberimizin iman üzerinde öldüğü-ne inanırız. Bazı harikalar ve oğun hallerde güzel ibadetler zuhur etse de, Hz. Peygamber'in dışında kalan Allah'ın velileri, saf kulları-nın iman üzerinde öldüklerine kesinlikle hükmedemeyiz. Zira böyle kulların durumu Allah katında açıktır. Fakat insanlar üzerine ka-palıdır. Hatta bu sebepten Cennetle müjdelenen on sahabi ve benze-ri sahabeler sonunda hallerinin değişmesinden ve kötüye varmasın-dan korkarlardı.

Bil ki Selefin, bir kimsenin Cennetlik olduğuna şahitlik etmek hususunda üç türlü görüşü vardır: Birincisi, peygamberlerden başka hiç kimse için Cennetlik denilemez. Bu görüş Muhammed b. Hanefiy-ye ile Evzaî'den nakledilmiştir. Bu, kesindir, üzerinde herhangi bir münakaşa yoktur. İkincisi, her mümin için Cennetle şahadet edilir. Bunun hakkında da nas vardır. İlim adamlarının çoğunluğu bu gö-rüştedir. Ancak bu zanni bir hüküm ifade eder. Üçüncüsü; Buhari ve Müslimde geçtiği üzere, müminlerin şahid olduğu kişiler için de Cen-netlik denilebilir. «Hz. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem, bir cena-zeye rastladı ki onu hayırla andılar ve bu cenaze için «Vacib oldu» buyurdu. Başka bir cenazeye uğradığında onu da «Kötülükle» andı-lar. Bu cenaze için de yine «Vacib oldu» buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer: «Yâ Resûlellah, vacib olan nedir?» diye bir soru sordu. Hz. Peygamber de: «Bu hayırla andığınız cenazeye cennet vacip olmuş-tur. Şu kötülükle andığınız cenazeye de cehennem vacip olmuştur. Sizler, Allah'ın yeryüzündeki şahidlerisiniz.» buyurdu.»

Bu zahiri ve zanni bir meseledir. Doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

EBU TALİB'İN KAFİR OLARAK ÖLMESİ :

(Ebû Talib Hz. Peygamber'in amcası Hz. Ali'nin babası olup ka-fir olarak ölmüştür.)

Ebû Talib Hz. Peygamber'e iman etmemiştir. Rivayet edildiğine göre Ebû Talib'in vefatı yaklaşıncı Hz. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem yanına geldi. O sırada Ebû Cehil ve arkadaşları Ebû Talib'in yanında idi. Hz. Peygamber amcasına: «Ey amca! Allah katında senin için delil olacak kelimeyi-Şehadet kelimelerini söyle» dedi. Bu esnada Ebû Cehil, Ebû Talib'e hitaben: «Abdül-Muttalib'in milletinden yüz mü çeviriyorsun?» diyerek müdahale etti ve bu söz orada bir kaç kerre tekrarlandı. Nihayet Ebû Talib en sonunda: «Ben Abdül-Mut-talib'in milleti üzerindeyim.» diyerek (Lâ ilâhe illallah) demeyi kabul etmedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem: «Bana bir yasak gelmedikçe vallahi senin için istiğfar edeceğim.» bu-yurdu. Bunun üzerine:

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا
لِلشَّارِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولَىٰ قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا
تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ

«Müşriklerin cehennemlik oldukları belli olduktan sonra, müş-rikler akraba da olsalar, ne de müminlere onlar için istiğfar etmek yoktur.»⁴¹⁴

Yani küfür üzerinde öldükleri belli olduktan sonra onlar için Allah'tan mağfiret dilemek yoktur. Hz. Peygamber, ölümü anında Ebû Talib'e iman teklif edince, Ebû Talib'in bu teklifi kabul etme-mesi üzerine Allah Teâlâ onun hakkında şu âyeti indirdi:

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي
مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

«Şüphesiz sen, istediğini doğru yola sevk edemezsin. Lâkin Al-lah dileyeni doğru yola iletir.»⁴¹⁵

414) et-Tevbe, 9/113;

415) el-Kasas, 28/58